

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ
П'ята секція

РІШЕННЯ

Справа «Карпюк та інші проти України»
(Заяви №№ 30582/04 і 32152/04)

СТРАСБУРГ
6 жовтня 2015 року

ОСТАТОЧНЕ
06/01/2016

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Його текст може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Карпюк та інші проти України»

Європейський суд з прав людини (п'ята секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Жузеп Касадеваль (<...>), Голова,
Ангеліка Нуссбергер (<...>),
Боштьян М. Зупанчич (<...>),
Ганна Юдківська (<...>),
Вінсент А. Де Гаetano (<...>),
Андре Потоцький (<...>),
Алеш Пейхал (<...>), судді,
та Клаудія Вестердік (<...>), Секретар секції,

після обговорення за зачиненими дверима 8 вересня 2015 року постановляє таке рішення, що було ухвалено у той день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявами (№№ 30582/04 і 32152/04) які 11 серпня 2004 року (заява № 30582/04) і 20 серпня 2004 року (заява № 32152/04) подали до Суду проти України на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція) сім громадян України. Їх імена та роки народження є такими:

- п. Микола Андронович Карпюк, 1964 року народження (перший заявник);
- п. Микола Петрович Ляхович, 1976 року народження (другий заявник);
- п. Ігор Петрович Мазур, 1973 року народження (третій заявник);
- п. Сергій Володимирович Гальчук, 1982 року народження (четвертий заявник);
- п. Олег Анатолійович Бурячок, 1979 року народження (п'ятий заявник);
- п. Андрій Васильович Косенко, 1980 року народження, який помер у 2009 році (шостий заявник);
- п. Григорій Петрович Ляхович, 1982 року народження (сьомий заявник).

2. Інтереси заявників представляв п. Ю.О. Ніколенко - юрист, який практикує у м. Києві. Уряд України (далі - Уряд) представляв його Уповноважений, на останніх етапах провадження - п. Ю. Зайцев з Міністерства юстиції України.

3. Заявники стверджували, зокрема, що поміщення їх до металевої клітки під час суду над ними становило таке, що принижує гідність, поводження, що судовий розгляд їхньої справи не

був справедливим та що засудження їх за участь у масових заворушеннях у зв'язку з їх участю у подіях 9 березня 2001 року у Києві порушило їх право на свободу вираження поглядів та мирних зібрань.

4. 10 листопада 2008 року про заяви було повідомлено Уряд.

5. 24 червня 2009 року п. Ніколенко повідомив Суд про те, що шостий заявник помер 22 травня 2009 року. Його батько, п. Василь Миколайович Косенко, висловив бажання підтримати заяву від його імені.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

6. Згідно з твердженнями заявників, у відповідний час перші троє заявників були очільниками, четвертий, п'ятий та сьомий заявники - членами націоналістичної партії «Українська національна асамблея» (далі - УНА), а шостий заявник був її прибічником. На час подій УНА була асоційована з незареєстрованою організацією, відомою як «Українська національна солідарна організація» або «Українська націоналістична самооборона» (далі - УНСО).

7. Наприкінці 2000 року і на початку 2001 року група політиків і організацій, які знаходилися в опозиції до тодішнього Президента України Леоніда Кучми, розпочала серію широкомасштабних акцій і демонстрацій, а також громадську кампанію, відому під назвою «Україна без Кучми».

8. Згідно з повідомленнями засобів масової інформації 8 березня 2001 року організації, які брали участь у цій кампанії, публічно оголосили, що наступного дня, 9 березня 2001 року, вони планують не дати Президентові Леоніду Кучмі підійти до пам'ятника славетному українському поетові Тарасу Шевченку у Києві (пам'ятник Шевченку) та покласти квіти з нагоди 187-ї річниці з дня його народження.

А. Події 9 березня 2001 року та їх наслідки

9. 9 березня 2001 року близько 8 год. заявники та інші прибічники УНА і УНСО взяли участь у політичному мітингу біля пам'ятника Шевченку, про який опозиційними силами було оголошено 8 березня 2001 року. Як було встановлено національними судами, організатори не надіслали органам влади офіційного повідомлення про мітинг, передбаченого статтею 39 Конституції України (див. пункти 60 і 86).

10. До прибуття протестувальників міліція та воєнізовані формування Міністерства внутрішніх справ сформували кордон та впродовж певного часу не дозволяли учасникам мітингу наблизитися до пам'ятника. Кордон було сформовано для того, щоб дозволити президентові Кучмі та іншим державним посадовцям покласти квіти до пам'ятника. Як було встановлено національними судами, протестувальники спробували прорвати кордон з метою перешкодити церемонії покладання квітів та напали на міліцію (див. пункт 52). Міліція рушила на протестувальників, щоб зупинити та розігнати натовп. Сторони не надали відомостей щодо того, чи міліція чітко наказала протестувальникам розійтися. Сторони не оспорюють того, що мали місце сутички з міліцією, внаслідок яких певну кількість працівників міліції було поранено.

11. Під час подій біля пам'ятника Шевченку кілька протестувальників було заарештовано. Близько 14 год. того ж дня колона протестувальників, серед яких були і заявники, рушила до будівлі Міністерства внутрішніх справ України, вимагаючи звільнення заарештованих. Вони розібрали дерев'яне загородження поблизу, закидали будівлю яйцями і пішли.

12. Близько 15 год. того ж дня група протестувальників, серед яких були заявники, пройшла від будівлі Міністерства внутрішніх справ України у напрямку до центра міста, вийшла на вулицю Банкову і вступила там у сутичку з міліцією, яка перекрила вулицю з метою запобігти доступу до розташованої на ній будівлі Адміністрації Президента України. У працівників міліції поцілили камінням та металевим загородженням, а також кинули пляшку з «коктейлем Молотова». Як було встановлено національними судами при ухваленні вироку заявникам,

внаслідок сутичок було поранено сорок дев'ять працівників міліції, чотирнадцять з них отримали струс мозку.

13. Згідно з висновками національних судів перші три заявники відігравали головну роль у підбурюванні та керівництві нападами на міліцію як біля пам'ятника Шевченку, так і на вулиці Банковій. Четвертий, п'ятий, шостий і сьомий заявники брали участь у нападах на міліцію на вулиці Банковій (див. пп. 51-57). Затвердженнями заявників, вони брали участь у протестах, але поводитися мирно.

14. За твердженнями заявників, у зв'язку з подіями було заарештовано більше 200 осіб.

15. У період з 9 по 14 березня 2001 року було заарештовано перших шістьох заявників. У різні дати їх було взято під варту на час слідства і суду. 16 березня 2001 року було затримано сьомого заявника, а 19 березня його було звільнено під підписку про невиїзд на час слідства та суду. Вбачається, що жодного із заявників не було затримано на місці подій 9 березня 2001 року.

16. Заявникам було пред'явлено обвинувачення в організації масових заворушень та участі в них.

17. Певну кількість правоохоронців, які брали участь у протидії масовим заворушенням у зазначений день та внаслідок нападів отримали тілесні ушкодження, було визнано потерпілими у провадженні щодо заявників.

В. Суд над заявниками

18. 1 жовтня 2001 року справу щодо заявників та інших обвинувачених було передано на розгляд колегії Голосіївського районного суду м. Києва (далі - районний суд) у складі головуючого судді В. та двох інших суддів.

19. У ході розгляду у суді першої інстанції, а також подальшого провадження в апеляційному суді м. Києва тринадцять підсудних, серед яких були шість перших заявників, перебували у металевій клітці.

20. За твердженнями Уряду, у період з 18 грудня 2001 року по 14 березня 2002 року головуючий суддя десять разів виносив попередження другому заявникові у зв'язку з його поведінкою у залі суду.

21. 16 травня 2002 року усі підсудні безуспішно заявили клопотання про відвід судді В. у зв'язку з тим, що той не дозволив підсудному З. поставити запитання одному з потерпілих. Було також заявлено клопотання про відвід інших суддів на тій підставі, що суддя В. та прокурор, як стверджувалося, перебували з ними у нарадчій кімнаті, коли приймалося рішення щодо задоволення попереднього клопотання про відвід.

22. 19 червня 2002 року підсудні подали клопотання про відвід судді В. на тій підставі, що той не дозволив стороні захисту поставити потерпілим та свідку певні запитання. Двоє інших суддів колегії відмовили в задоволенні клопотання про відвід, зазначивши, що відхилені запитання не стосувалися предмета справи, були повторюваними або навідними.

23. Того ж дня суд першої інстанції дійшов висновку, що другий заявник своєю поведінкою порушує порядок, та вирішив видалити його з зали судових засідань. За словами заявника, на підставі цієї ухвали він був відсутній також під час засідань 20 і 21 червня 2001 року.

24. 20 червня 2002 року захисник Я. заявив клопотання про відвід судді В. на тій підставі, що він, як стверджувалося, не дозволив поставити певні запитання свідкам, відхилив клопотання захисту про долучення до матеріалів справи інших доказів та проводив у своїй кімнаті наради з прокурорами. Жодних деталей щодо характеру та обставин згадуваних нарад надано не було.

25. 8 липня 2002 року свідок І. Тр. надіслав до суду першої інстанції листа, в якому стверджував, що свідчення, які він надав слідчим органам під час досудового розслідування, були неправдиві та надавалися під тиском з боку органів влади. Він просив, щоб його допитали під час судового засідання у справі заявників, і вказав, що він перебуває під вартою у Херсонському СІЗО.

26. 24 липня 2002 року п. Ніколенко, який на той момент був захисником, безуспішно заявив клопотання про відвід судді В. - здебільшого на тій підставі, що, на думку захисника, його зауваження ображали шостого заявника натяками на те, що проблеми з його здоров'ям були пов'язані з уживанням наркотичних речовин.

27. 15 серпня 2002 року захисник Я. безуспішно заявив клопотання про відвід усієї колегії суддів, скаржачись на відмову у задоволенні клопотання сторони захисту про продовження допиту свідка, інших клопотань захисту про долучення доказів до матеріалів справи, а також на рішення суду тримати підсудних у металевій клітці.

28. Згідно з твердженнями першого заявника у період з 2 по 4 вересня 2002 року суд вирішив призначити йому та іншим підсудним захисника в рамках безоплатної правової допомоги. Призначені захисники неодноразово замінювалися до самого кінця судового розгляду.

29. 2 вересня 2002 року суд першої інстанції розглянув питання про видалення другого заявника із зали судових засідань за сміх. Інший підсудний заявив, що сміявся саме він, а не другий заявник.

30. Згідно з твердженнями Уряду 3 вересня 2002 року суд першої інстанції задовольнив клопотання другого заявника про оголошення перерви у засіданні для консультацій із захисником.

31. 5 вересня 2002 року під час ознайомлення з відеозаписом подій 9 березня 2001 року другий заявник заявив, що не може впізнати себе на відео та зазначив, що особа на ньому була схожою на суддю В. Суд дійшов висновку, що таке зауваження було неповагою до нього та вирішив видалити другого заявника із зали судових засідань на увесь строк судового розгляду до заключних промов.

32. 9 вересня 2002 року деякі з підсудних та їх захисники безуспішно заявили клопотання про відвід судді В. на тій підставі, що той видалив другого заявника з зали судових засідань та, як стверджувалося, зазначив, що поведінка підсудних у залі суду враховуватиметься при винесенні вироку.

33. Згідно з твердженнями Уряду 17 вересня 2002 року захисник першого заявника, М., повідомив суд першої інстанції про те, що він не матиме змоги брати участь у судових засіданнях, і не з'являвся до суду до 22 листопада 2002 року.

34. Під час судового провадження шостий заявник частково визнав свою вину, вказавши, що він був у натовпі на вулиці Банковій і кинув у працівників міліції яйце. Інші заявники своєї вини не визнали. Вони засвідчили, що були на місці подій та брали участь у мирному політичному мітингу та марші, але не вчиняли жодних актів насильства. Перший, другий та третій заявники надали свідчення, що під час подій 9 березня 2001 року вони намагалися запобігти вчиненню насильницьких дій іншими протестувальниками. Другий заявник також показав, зокрема, що він дійсно вигукував: «УНСО - до штурму, УНА - до влади!» та «Зрадників - на палю!», але не на вулиці Банковій.

С. Показання свідків, заслужаних судом першої інстанції

35. Згідно з вироком суду першої інстанції під час судового розгляду суд ознайомився з показаннями кількох осіб, наданими під час досудового слідства. Обґрунтовуючи своє рішення про долучення цих свідчень до доказової бази, суд першої інстанції зазначив, що у свідків були «вагомні підстави» не з'являтися до суду.

36. Зокрема, що стосується подій 9 березня 2001 року загалом, І. Тр. під час досудового слідства засвідчив, що 27 лютого 2001 року очільник УНА А.Ш. запропонував йому фінансову винагороду за залучення до участі в подіях 9 березня 2001 року якомога більшої кількості прибічників УНА-УНСО. О. Дм. засвідчив, що коли Президент Кучма з'явився біля пам'ятника Шевченку, колона протестувальників УНА-УНСО, відсунувши вуличне загородження, яке відокремлювало натовп від міліції, рушила на кордон міліції та спробувала прорватися крізь нього. Р. Тк. засвідчив, що бачив, як натовп розбирає та кидає загородження, а також каміння, дерев'яні дошки та інші предмети у працівників міліції на вулиці Банковій.

37. Що стосується другого заявника, під час досудового слідства М.Ш. надав свідчення про те, що група протестувальників біля пам'ятника Шевченку атакувала кордон міліції, в якому він стояв, завдала йому ударів, витягла з шеренги, повалила на землю та біла ногами. М.Ш. ідентифікував другого заявника як ватажка натовпу, який надавав вказівки рушати на міліцію, вигукуючи: «Вперед!» та пропонуючи нагороду за будь-які вилучені предмети обмундирування або побиття працівника міліції. С. Ко. засвідчив, що другий заявник був організатором та активним учасником заворушень. Він наказував натовпу рушити на кордон міліції біля пам'ятника Шевченку. Під час нападу він кричав: «УНА - до влади, УНСО - до штурму!» та «Зрадників - на палю!». За словами С. Ко., згодом другий заявник викрикував ті самі лозунги під час зіткнень на вулиці Банковій, коли протестувальники намагалися прорватися до будівлі Адміністрації Президента України. За словами свідка, ці лозунги тлумачилися натовпом як заклик до дії та нападу на міліцію. В. Ду. дав свідчення, що другий заявник вишикував членів УНА біля пам'ятника Шевченку. Потім хтось вигукнув: «Вперед!», і колона атакувала працівників міліції.

38. Стосовно третього заявника Р. Пи. під час досудового слідства дав свідчення, що очільник УНА А.Ш. та третій заявник керували колоною УНА-УНСО з метою здійснення прориву через кордон міліції біля пам'ятника Шевченку і на вулиці Банковій. Він також бачив, як люди з натовпу били ногами працівника міліції, який лежав на землі. На вулиці Банковій він бачив, як члени УНСО кидали в працівників міліції каміння, яйця, вуличне загородження. Д. Ко. стверджував, щодо подій третій заявник говорив йому, що УНА-УНСО збирають своїх членів для проведення 9 березня 2001 року мітингу, що учасникам буде сплачено винагороду та що дуже важливо забезпечити участь великої кількості осіб. В. Ма. дав свідчення, що витрати на його проїзд до Києва 9 березня 2001 року було відшкодовано. Він також свідчив, що третій заявник дав команду вишикуватися біля будівлі Міністерства внутрішніх справ України та час від часу вигукував «УНА - до влади, УНСО - до штурму!» та лозунги проти Президента Кучми. В. Ку. свідчив, що під час заворушень третій заявник був на чолі колони УНА-УНСО. М. Пе. свідчив, що УНА оплатила своїм членам витрати на проїзд до Києва 9 березня 2001 року та що, коли натовп побачив кордон міліції на вулиці Банковій, він повернув у напрямку кордону, а третій заявник вишикував там членів УНСО.

39. Що стосується четвертого заявника, то І. Гл. під час досудового розслідування дав показання, що він стояв у кордоні міліції на вулиці Банковій, коли його було атаковано групою протестувальників. Він стверджував, що, зокрема, на нього напав чоловік з дерев'яною палицею та щитом, в якому він впізнав четвертого заявника.

40. Згідно з вироком суду першої інстанції під час судового розгляду суд також опитав більше шістдесяті потерпілих, а саме працівників міліції, які брали участь у підтриманні порядку під час подій 9 березня 2001 року. Вони загалом дали показання, що протестувальники, багато з яких носили нарукавні пов'язки з символікою УНСО та закривали свої обличчя, вдавалися до насильницьких дій.

41. Зокрема, С. Си. впізнав у другому заявникові особу, яка давала вказівки натовпу та очолювала його, вигукуючи: «Вперед!» та «До штурму!». Щонайменше троє працівників міліції впізнали першого заявника, двоє - третього заявника, троє - четвертого заявника, двоє - п'ятого заявника, а один впізнав шостого і сьомого заявників як осіб, які напали на міліцію на вулиці Банковій.

42. Згідно з вироком суду першої інстанції під час судового розгляду суд також опитав більше тридцяти очевидців та низку інших свідків, які впізнали підсудних на відеозаписах подій або підтвердили особи підсудних.

43. Зокрема, Н. Ма., протестувальниця, дала показання, що метою мітингу біля пам'ятника Шевченку було запобігти покладанню до нього квітів Президентом Кучмою, та що вона бачила, як колона у складі близько 150 осіб - майже усі з них з нарукавними пов'язками УНСО - побігла у напрямку кордону міліції і атакувала його. С. По. свідчив, що він брав участь в організації мітингу біля пам'ятника Шевченку та що його метою було сформувати коло навколо пам'ятника з метою завадити Президентові Кучмі покласти до нього квіти. Коли протестувальники прибули до пам'ятника, вони побачили, що він вже оточений міліцією, а тому третій заявник скомандував прорвати міліцейський кордон, але «це можна тлумачити як завгодно». Невдовзі

після цього міліція атакувала протестувальників. В.Ч., один з організаторів мітингу, свідчив, що протестувальники планували висловити своє невдоволення Президентом Кучмою, який у той день планував покласти квіти до пам'ятника Шевченку. На вулиці Банковій він бачив третього заявника з різаною раною на руці та другого заявника з гучномовцем. Що стосується третього заявника, то працівник міліції Гре. дав показання, що бачив, як той на вулиці Банковій давав натовпу вказівки та організовував його з метою прориву через кордон міліції. Протестувальник Гро. свідчив, що бачив, як третій заявник давав натовпу вказівки прорватися через вуличне загородження на вулиці Банковій та атакувати міліцію. Ю.Ю., працівник Служби безпеки України (далі - СБУ), свідчив, що він бачив, як третій заявник нападав на міліцію на вулиці Банковій.

D. Вирок суду першої інстанції

44. 25 грудня 2002 року районний суд визнав заявників винними у вчиненні злочинів, передбачених статтею 71 Кримінального кодексу України (далі - ККУ):

(і) першого і третього заявників - в організації масових заворушень та активній участі у них;

(ii) другого заявника - в організації масових заворушень; та

(iii) четвертого, п'ятого, шостого та сьомого заявників - в активній участі у масових заворушеннях.

45. Суд у зв'язку з тими ж подіями визнав винними ще одинадцять підсудних.

46. При засудженні заявників суд покладався на показання потерпілих та свідків, наданих під час досудового розслідування та оголошених у суді (див. пункти 36-39), а також на усних свідченнях низки потерпілих та інших свідків, наданих під час їх допиту у суді (див. пункти 41 і 43).

47. Суд першої інстанції відмовив у задоволенні клопотання, заявленого свідком І. Тр. у його листі від 8 липня 2002 року, в якому той просив допитати його у суді, на тій підставі, що його підпис не було завірено.

48. Суд покладався на власну ідентифікацію заявників на підставі відеозаписів подій 9 березня 2001 року, знятих як правоохоронцями, так і телевізійними каналами.

49. Суд також покладався на медичні докази щодо тілесних ушкоджень, завданих правоохоронцям у вказаний день, а також на висновках експертиз щодо встановлення осіб кількох заявників на відеозаписах. Суд також посилався на матеріальні докази, знайдені на місці події: каміння, виламана вулична бруківка, палиці та інші різноманітні предмети, які могли бути використані при нападі на міліцію, а також одяг заявників, який, згідно з висновками суду першої інстанції, був ідентичний до одягу учасників заворушень на відеозаписах.

50. Стосовно подій 9 березня 2001 року суд дійшов таких висновків.

51. Що стосується організації мітингу, 7 і 8 березня 2001 року очільники УНА, серед яких були перші три заявники, організували приїзд до Києва членів та прибічників УНА-УНСО та їх збір 9 березня 2001 року неподалік від пам'ятника Шевченку.

52. Що стосується подій біля пам'ятника, другий та третій заявники організували колону прибічників УНА-УНСО та закликали їх зробити спробу прорвати кордон міліції. Наслідком цих дій стали сутички з міліцією, під час яких щодо працівників міліції чинились опір та акти насилля. Другий заявник спровокував заворушення серед учасників, зокрема, вигокуючи лозунги: «У колону по шість шикуйсь», «За кожен трофей буде винагорода», «Зрадників - на палю!», «УНСО - до штурму, УНА - до влади!». Третій заявник брав активну участь у спробі прорвати міліцейський кордон і кинув у правоохоронців захисний шолом, попередньо відібраний у працівника міліції. Він щонайменше тричі вдарив кулаком М.Ш., якого протестувальники витягнули з міліцейської шеренги.

53. Що стосується подій на вулиці Банковій, заворушення там організували перші три заявники. Протестувальники атакували кордон міліції з метою прорватися до будівлі Адміністрації Президента, кидаючи в працівників міліції камінням та нападаючи на них з

палицями. Вони також зірвали металеве вуличне загородження, яке відділяло їх від шеренги міліції, та кинули його у міліцію.

54. Перший заявник вигукував: «До штурму! УНСО - до штурму!» та скерував натовп, який вирвав металеве загородження та напав на міліцію. Він взяв участь у демонтажі металевого загородження, намагався заволодіти міліцейськими щитами, бив працівників міліції руками і ногами, витягнув з шеренги працівника міліції О. Ма. та завдав йому кілька ударів, а також кинув у працівників міліції шматок дроту.

55. Другий заявник керував протестувальниками і допомагав їм відтягнути металеве загородження від міліцейського кордону та вигукував: «Вперед!», «УНСО - до штурму, УНА - до влади!».

56. Третій заявник вигукував: «УНСО - до штурму, УНА - до влади!» та допомагав відтягувати вуличне загородження від кордону міліції і двічі кидав його у працівників міліції. Він також бив працівників міліції та намагався забрати міліцейські щити та кийки.

57. Четвертий заявник чотири рази кидав у міліцію вуличне загородження, а також каміння і дерев'яну палицю. Він також бив працівників міліції ногами, дерев'яною палицею і трубою. П'ятий заявник разом з іншими двічі кидав у працівників міліції вуличне загородження та намагався відібрати у них міліцейський щит і кийок. Шостий заявник кинув у працівників міліції вуличне загородження та яйце, бив працівників міліції та намагався відібрати міліцейський щит. Сьомий заявник допомагав відтягнути вуличне загородження від шеренги міліції та кинув його у міліцію.

58. Суд дійшов висновку про необґрунтованість доводів заявників про те, що події стали наслідком провокації. Хоча суд визнав, що третього заявника бачили, коли він намагався зупинити агресивних протестувальників на вулиці Банковій, на думку суду першої інстанції це мало місце лише наприкінці сутичок, коли протестувальники зрозуміли, що не зможуть прорватися через кордон міліції.

59. Заявникам було призначено такі покарання: чотири роки і шість місяців позбавлення волі (перший заявник), п'ять років позбавлення волі (другий заявник), чотири роки позбавлення волі (третій і четвертий заявники), три роки позбавлення волі (п'ятий заявник) і два роки позбавлення волі (шостий заявник). Сьомому заявникові було призначено покарання у вигляді двох років позбавлення волі і його звільнено від відбування покарання з випробувальним строком два роки.

60. При засудженні заявників суд першої інстанції зауважив, що стаття 11 Конвенції не застосовується до маніфестацій, які не є мирними, та зазначив, що учасники масових заворушень 9 березня 2001 року, включаючи заявників, мирно не поводитися. Суд також зауважив, що дії працівників міліції 9 березня 2001 року не порушили статтю 11 Конвенції, оскільки міліцейські кордони було встановлено лише тимчасово, щоб дозволити Президентові та іншим державним посадовцям покласти квіти до пам'ятника Шевченку та для захисту державних будівель на вулиці Банковій. Суд першої інстанції також дійшов висновку, що конвенційні права заявників на свободу мирних зібрань міліцією порушено не було, оскільки органи влади не було повідомлено про заплановані на 9 березня 2001 року маніфестації, як цього вимагає стаття 39 Конституції (див. пункт 86).

61. 27 січня 2003 року захисник Я., який представляв інтереси перших двох заявників, подав до суду низку зауважень щодо протоколу судових засідань. У матеріалах справи немає відомостей про рішення, ухвалене на підставі зазначеного клопотання.

Е. Апеляційне оскарження та спроба відновлення провадження

62. Усі заявники оскаржили вирок, доводячи, що суд першої інстанції допустив помилку при оцінці доказів, і що докази не підтверджують їх вину. Вони також стверджували, що суд першої інстанції покладався на показання відсутніх свідків, що позбавило заявників можливості очної ставки з ними, та що суд, долучаючи до матеріалів справи відеодокази, порушив процесуальні норми.

63. У своїх апеляційних скаргах перші два заявники також стверджували, що суд першої інстанції не був безстороннім і був упередженим на користь обвинувачення, без достатніх

підстав видалив другого заявника із зали судових засідань та відмовив у задоволенні клопотання другого заявника про припинення тримання його та інших підсудних у металевій клітці. Вони також стверджували, що органи влади спровокували протестувальників тим, що поставили на їх шляху велику кількість працівників міліції у спеціальному спорядженні для придушення заворушень. У своїй апеляційній скарзі другий заявник також скаржився на жорстоке поводження з боку працівників міліції після його затримання та зазначав, що у своєму вирокі вбачає визнання його ролі у боротьбі українського народу проти «злочинного режиму» Президента Кучми, який здійснює «геноцид» українців.

64. 16 травня 2003 року апеляційний суд м. Києва (далі - апеляційний суд) залишив в силі вирок щодо заявників, вилучивши певні свідчення з мотивувальної частини та зменшивши строк позбавлення волі першого заявника до трьох років і шести місяців, другого заявника - до чотирьох років, третього і четвертого заявників - до трьох років, а п'ятого заявника - до двох років і шести місяців.

65. Перші два заявники подали касаційні скарги, стверджуючи, зокрема, що суд першої інстанції не був безстороннім, був упередженим на користь обвинувачення і це полягало у тому, що суд відмовив у задоволенні клопотання другого заявника про припинення тримання підсудних у клітці і видалив його із зали суду 19 червня 2002 року. Заявники також стверджували, що суд ґрунтувався на свідченнях відсутніх свідків, що позбавило їх можливості допитати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також порушив процесуальні норми, долучивши відеозаписи до доказів у справі.

66. Решта заявників також подали касаційні скарги, стверджуючи, зокрема, що суд першої інстанції не був безстороннім, покладався на показання відсутніх свідків, позбавляючи заявників можливості допитати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також порушив процесуальні норми, долучивши відеозаписи та речові докази до доказів у справі.

67. 4 березня 2004 року Верховний Суд України залишив вирок від 25 грудня 2002 року і ухвалу від 16 березня 2003 року в силі, визнавши скарги необґрунтованими. Верховний Суд України зменшив строк позбавлення першого заявника волі до двох років і шести місяців. Верховний Суд України зазначив, зокрема, що спланований та організований характер подій 9 березня 2001 року було доведено показаннями низки свідків, включаючи Д. Ко., В. Ма., М. Пе. та Н. Ма. (див. пункти 38 і 43).

68. У невстановлену дату заступник Генерального прокурора України (далі - Заступник Генпрокурора) подав до Верховного Суду України клопотання про перегляд вироку щодо заявників у порядку виключного провадження. Він стверджував, що органи влади не розглянули версію щодо того, що сутички між учасниками мітингу були спровоковані правоохоронними органами або третіми особами, та що ця інформація не була відома судам, які розглядали справу. Заступник Генпрокурора також вказав на певні докази, які були у розпорядженні слідчих органів, СБУ, але під час досудового розслідування та суду не були розглянуті. Зокрема, він посилався на відеозаписи, які, на його думку, могли пролити світло на версію щодо провокаторів, а також на інші докази того, що до подій 9 березня 2001 року штаб-квартира УНА-УНСО прослуховувалася - можливо, з метою завадити проведенню мітингу.

69. 7 квітня 2006 року Верховний Суд України вирішив не відновлювати провадження, постановивши, що у нього немає повноважень скасовувати вирок на підставі доводів, висунутих заступником Генпрокурора. Ці факти слід вважати нововиявленими обставинами, які спочатку мають бути розслідувані прокуратурою, а потім матеріали щодо них мають бути передані до суду першої інстанції та апеляційного суду відповідно до порядку перегляду остаточних вироків за відповідних обставин. У матеріалах справи немає жодних подальших відомостей щодо вказаного питання.

Ф. Стверджуване жорстоке поводження з другим заявником і тримання його під вартою

70. За твердженнями другого заявника, після його затримання 9 березня 2001 року він зазнав тяжких тілесних ушкоджень внаслідок жорстокого поводження з боку працівників міліції і його було доправлено до лікарні.

71. З 9 по 15 березня 2001 року він проходив стаціонарне лікування травм, зокрема струсу мозку і перелому ребра.

72. 17 березня 2001 року слідчий СБУ постановив взяти заявника під варту, і відповідне рішення було затверджено прокурором. Заявника було поміщено до слідчого ізолятора СБУ, а згодом переведено до Київського СІЗО.

73. 18 червня 2001 року слідчий СБУ прийняв рішення про виділення з кримінальної справи щодо заявників скарги на жорстоке поводження в окреме провадження та передав відповідні матеріали до Генеральної прокуратури України для розслідування. У матеріалах справи відсутні свідчення щодо будь-яких подальших кроків з цього питання.

74. 22 травня 2003 року другого заявника було переведено до виправної колонії для відбування решти строку його покарання.

75. З 20 червня 2003 року і до звільнення другий заявник лікувався від туберкульозу.

76. 3 жовтня 2003 року його було звільнено від відбування решти строку покарання на підставі закону про амністію.

II. ВІДПОВІДНІ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА

A. Відповідні національне законодавство і практика

1. *Кримінально-процесуальний кодекс України (втратив чинність 19 листопада 2012 року; далі - КПК)*

(а) Положення стосовно виклику свідків та допустимості оголошення свідчень свідка за його відсутності

77. Стаття 70 КПК вимагала від особи, викликаній слідчим, прокурором або судом в якості свідка, з'явитися у зазначені місце і час і дати правдиві показання. У разі неявки свідка без поважних причин відповідний орган мав право застосувати привід через органи внутрішніх справ.

78. Статтею 135 передбачалося, що «поважними причинами» неявки в призначений строк визнаються: несвоєчасне одержання повістки, хвороба та інші обставини, які фактично позбавляють особу можливості своєчасно з'явитися.

79. Стаття 306 передбачала, що під час розгляду справи суд може оголосити показання свідка, дані під час дізнання, досудового слідства або на суді, у таких випадках:

(i) у разі наявності істотних суперечностей між показаннями, які свідок дав на суді і під час досудового слідства;

(ii) у разі неявки в судове засідання свідка, явка якого неможлива; або

(iii) коли свідок, щодо якого здійснюються заходи безпеки, письмово підтвердив показання, дані ним раніше.

80. Згідно зі статтями 72 і 308 зазначені вище правила виклику свідків та оголошення наданих раніше свідчень також застосовувалися і до потерпілих.

(b) Положення стосовно видалення підсудних із зали судових засідань

81. Статтею 272 головуєчому судді дозволялося оголошувати попередження підсудному, який порушує порядок під час засідання або не підкоряється розпорядженням головуєчого. При повторному порушенні порядку судового засідання те ж положення дозволяло суду видаляти підсудного із зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду справи.

(c) Положення стосовно апеляційного провадження

82. Статтею 362 передбачалося, що суди апеляційної інстанції можуть проводити судове слідство, тобто розгляд і оцінку доказів, щодо тієї частини вироку, яка оскаржується в апеляції, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, застосованих до провадження у суді першої інстанції. Відповідно до статей 303, 310, 313 і 314 впродовж судового слідства суд

мав повноваження викликати свідків, призначати експертів, розглядати речові докази та документи.

83. Статтею 367 передбачалося, що вирок може бути скасовано або змінено судом апеляційної інстанції у разі:

(i) істотного порушення кримінально-процесуального закону;

(ii) неправильного застосування кримінального закону;

(iii) невідповідності призначеного покарання; або

(iv) фактологічних помилок, а саме у разі односторонності, неповноти досудового чи судового слідства або у разі невідповідності висновків суду фактичним обставинам справи.

2. Кримінальний кодекс України 1960 року (втратив чинність 1 вересня 2001 року)

84. Згідно зі статтею 71 Кодексу організація масових безпорядків, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, опором представникам влади із застосуванням зброї, а також активна участь у них, каралися позбавленням волі на строк від двох до дванадцяти років.

3. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року (чинний на час подій)

85. Стаття 14 Закону надавала міліції право для припинення масових безпорядків застосовувати спеціальні засоби, такі як наручники, гумові кийки та сльозоточиві речовини.

4. Правове регулювання мітингів і демонстрацій

86. Стаття 39 Конституції України передбачає:

«Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.»

87. Інші відповідні положення національного законодавства і практики України стосовно порядку проведення мирних демонстрацій наведено в рішенні у справі «Веренцов проти України» (Vyarentsov v. Ukraine) (заява № 820372/11, пп. 25-39, від 11 квітня 2013 року).

В. Відповідні міжнародні матеріали

88. У відповідній частині Резолюції ПАРЄ 1346 (2003) «Виконання Україною своїх обов'язків та зобов'язань» зазначено таке:

«... 5. Асамблея визнає, що правові реформи дійсно мали місце у багатьох сферах, але стурбована недостатнім рівнем правозастосування та наголошує на необхідності належної імплементації існуючого законодавства. Зокрема, Асамблея висловлює своє глибоке занепокоєння повільністю прогресу щодо впровадження органами влади України принципів та стандартів Ради Європи, що підтверджується наступним:

...

5.3. накладенням непропорційних стягнень на осіб, які брали участь у політичній демонстрації 9 березня 2001 року і які до цього часу утримуються у в'язниці, а тому можуть вважатись політичними в'язнями в Україні;...».

ПРАВО

I. ОБ'ЄДНАННЯ ЗАЯВ

89. Суд вважає, що відповідно до пункту 1 правила 42 Регламенту Суду заяви мають бути об'єднані з огляду на їх спільне фактичне та юридичне підґрунтя.

II. СТАТУС LOCUS STANDI БАТЬКА ШОСТОГО ЗАЯВНИКА

90. Суд зазначає, що шостий заявник помер після подання заяви за статтею 34 Конвенції (див. пункт 5). Безсумнівним є те, що його батько має право підтримати заяву від його імені, і Суд не вбачає підстав для іншого рішення (див., наприклад, рішення у справах «Соломахін проти України» (Solomakhin v. Ukraine), заява № 24429/03, п. 20, від 15 березня 2012 року, «Сердагелі проти Угорщини» (Szerdahelyi v. Hungary), заява № 30385/07, п. 22, від 17 січня 2012 року, і «Еерікайнен та інші проти Фінляндії» (<...>), заява № 3514/02, п. 1, від 10 лютого 2009 року). Тим не менш, далі у тексті посилання будуть робитися на шостого заявника.

III. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

91. Перші шість заявників скаржились на тримання їх у металевій клітці у залі судових засідань під час розгляду справи судом першої та апеляційної інстанцій, стверджуючи, що цей захід становив поведження, заборонене статтею 3 Конвенції. Другий заявник також скаржився, що зазнав жорстокого поведження під час перебування під вартою та що його скарга у зв'язку з цим не розслідувалась. Він також скаржився на умови тримання його під вартою у СІЗО з березня 2001 року по травень 2003 року та на відсутність належного лікування туберкульозу з літа 2002 року по червень 2003 року. Заявники посилались на статтю 3 Конвенції, яка передбачає таке:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.»

A. Доводи сторін

1. Тримання перших шести заявників у металевій клітці у залі судових засідань

92. Уряд повідомив, що заявники трималися у клітці до 16 травня 2003 року, коли апеляційний суд ухвалив рішення у їх справі. Після цього вони не вимагали відшкодування за стверджуване порушення своїх прав, тим самим визнавши, на думку Уряду, відсутність на національному рівні ефективних засобів правового захисту. Виходячи з цього, Уряд доводив, що заявники порушили шестимісячний строк, встановлений пунктом 1 статті 35 Конвенції.

93. Заявники погодились.

2. Стверджуване жорстоке поведження з другим заявником, умови тримання під вартою та лікування під час тримання під вартою

94. Уряд вважав, що скарга другого заявника стосовно жорстокого поведження під час його тримання під вартою в міліції є неприйнятною, оскільки він не вичерпав національних засобів юридичного захисту. Згідно з твердженнями Уряду, оскільки скаргу другого заявника було подано до прокурора, прокурор повинен був вирішити, чи порушувати кримінальну справу. У разі, якби прокурор не виконав свій обов'язок, заявник міг би оскаржити його бездіяльність до суду. В іншому випадку, якщо припустити, що у заявника не було ефективного засобу правового захисту, він повинен був подати свою скаргу про стверджуване порушення протягом шести місяців, а отже він подав її з порушенням строку. Що стосується його скарги на умови тримання під вартою, Уряд доводив, що вона також є неприйнятною у зв'язку з невичерпанням національних засобів правового захисту. Уряд стверджував, зокрема, що він не подав скаргу до прокурора, а згодом, якби той прокурор відмовив у задоволенні його скарги, - до суду. Уряд також стверджував, що заявник не звертався з цивільним позовом про відшкодування шкоди та що його скаргу стосовно лікування під час тримання під вартою було подано з порушенням шестимісячного строку.

95. Другий заявник погодився з тим, що його скаргу було подано з порушенням шестимісячного строку.

B. Оцінка Суду

96. У цій справі не оспорується, що оскаржуваний першими шістьма заявниками захід, тобто тримання їх у металевій клітці, перестав застосовуватися 16 травня 2003 року, коли апеляційний суд залишив вирок щодо заявників без змін. Відповідно 16 травня 2003 року є датою, від якої почав відраховуватися шестимісячний строк подання цієї скарги (див. рішення у

справі «Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (Svinarenko and Slyadnev v. Russia) [ВП], заяви № № 32541/08 і 43441/08, п. 87, ECHR 2014 (витяги)).

97. Щодо скарги другого заявника на стверджуване жорстоке поводження Суд зазначає, що він не порушував зазначене питання у своїй касаційній скарзі до Верховного Суду України (див., для порівняння, рішення у справах «Каверзін проти України» (Kaverzin v. Ukraine), заява № 23893/03, пп. 42 і 99, від 15 травня 2012 року, і «Джулай проти України» (Dzhulay v. Ukraine), заява № 24439/06, пп. 25 і 62, від 3 квітня 2014 року). Відповідно 16 травня 2003 року, дата ухвалення апеляційним судом рішення, є датою, від якої почав відраховуватися шестимісячний строк подання цієї скарги.

98. Що стосується скарги на умови тримання під вартою, то ця скарга в частині умов тримання у СІЗО мала бути подана протягом шести місяців з 22 травня 2003 року, а в частині скарг на лікування - з 1 липня 2003 року (з цієї дати, за словами заявника, порушення припинилось) (див. ухвалу щодо прийнятності у справі «Коваль проти України» (Koval v. Ukraine), заява № 65550/01, п. 96, від 30 березня 2004 року, та рішення у справі «Мельник проти України» (Melnik v. Ukraine), заява № 72286/01, пп. 113-16, від 28 березня 2006 року).

99. Проте зазначені вище скарги першими двома заявниками було подано лише 11 серпня 2004 року, а третім, четвертим, п'ятим і шостим заявниками - 20 серпня 2004 року, а тому в усіх випадках - більш ніж через шість місяців після відповідних термінів.

100. Суд доходить висновку, що скарги перших шести заявників за статтею 3 Конвенції мають бути відхилені відповідно до пунктів 1 і 4 статті 35 Конвенції у зв'язку з порушенням шестимісячного строку.

IV. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

101. Заявники скаржились на різні порушення статті 6 Конвенції, у відповідних частинах якої передбачено таке:

«1. «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення ...

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

...

(b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

(c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

(d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;...».

102. Оскільки вимоги пункту 3 статті 6 Конвенції становлять конкретні аспекти права на справедливий судовий розгляд, гарантований пунктом 1 статті 6 Конвенції, Суд розгляне скарги заявників, подані за пунктом 1 статті 6 Конвенції або за пунктом 3 статті 6 Конвенції, лише за цими положеннями, взятими у поєднанні (див., наприклад, рішення у справі «Гефген проти Німеччини» (<...>) [ВП], заява № 22978/05, п. 169, ECHR 2010).

А. Стверджуване порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції стосовно другого і третього заявників

1. Доводи сторін

103. Другий заявник скаржився, що показання, дані потерпілим М.Ш. та свідками І. Тр., Р. Тк., С. Ко. та В. Ду. під час досудового слідства, було оголошено під час судового засідання, та що він не мав можливості допитати їх або вимагати, щоб їх допитали. Третій заявник навів ті ж доводи стосовно оголошення свідчення М.Ш. та свідків Д. Ко., І. Тр., О. Дм., М. Пе., Р. Пи., В. Ду., В. Ку. та В. Ма.

104. Щодо другого заявника Уряд стверджував, що той не пояснив, чому він хотів допитати потерпілих та вказаних свідків особисто. Щодо третього заявника Уряд зазначив, що той зміг домогтися виклику свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення.

2. Оцінка Суду

(а) Прийнятність

105. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, вона має бути визнана прийнятною.

(b) Суть

(i) Загальні принципи

106. Суд нагадує, що підпункт «d» пункту 3 статті 6 Конвенції втілює у собі принцип, відповідно до якого до засудження обвинуваченого усі докази проти нього зазвичай повинні подаватись у його присутності під час відкритого судового засідання з метою забезпечення змагальності процесу. Винятки з цього принципу можливі, але вони не повинні порушувати прав на захист, які, як правило, вимагають надання обвинуваченому належної та відповідної можливості поставити під сумнів показання свідка обвинувачення та допитати його, як під час надання свідчень, так і на більш пізній стадії провадження (див. рішення у справі «Лука проти Італії» (Luca v. Italy), заява № 33354/96, п. 39, ECHR 2001-II).

107. Існують дві вимоги, які впливають з наведених вище загальних гарантій. По-перше, для неявки свідка має існувати поважна причина. По-друге, у випадку, якщо обвинувальний вирок виключно або вирішальною мірою ґрунтується на показаннях особи, яку обвинувачений (підсудний) не мав можливості допитати особисто чи домогтися її допиту під час розслідування справи або судового розгляду, права сторони захисту можуть бути обмеженими настільки, що це суперечитиме гарантіям, передбаченим статтею 6 Конвенції (див. рішення у справі «Аль-Хаваджа та Тагері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom) [ВП], заяви №№ 26766/05 і 22228/06, п. 119, ECHR 2011).

108. Вимога щодо існування поважної причини для оголошення показань свідка за його відсутності є найпершим питанням, яке повинно бути вирішене перед розглядом питання про те, чи був такий доказ єдиним або вирішальним (там само, п. 120). Навіть коли показання відсутнього свідка не були єдиним чи вирішальним доказом, Суд все-одно встановлював порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, коли для неявки свідка не було наведено поважної причини. Це пов'язано з тим, що, як правило, свідки повинні надавати свідчення під час судового розгляду та для забезпечення їхньої явки мають бути докладені усі розумні зусилля. Таким чином, коли свідки не з'являються до суду для надання показань, виникає обов'язок щодо з'ясування обґрунтованості такої неявки (див. там само., п. 120, і рішення у справі «Рудніченко проти України» (Rudnichenko v. Ukraine), заява № 2775/07, п. 104, від 11 липня 2013 року).

(ii) Застосування наведених вище принципів у справі

109. Повертаючись до цієї справи, Суд перш за все зазначає, що М.Ш., який мав статус потерпілого у кримінальному провадженні щодо заявників та чий показання, надані під час досудового слідства, було оголошено під час судового розгляду, має вважатися «свідком» у цілях підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції (див. рішення у справі «Владімір Романов проти Росії» (Vladimir Romanov v. Russia), заява № 41461/02, п. 97, від 24 липня 2008 року). Отже, далі Суд іменуватиме потерпілого і свідків, чий показання, надані під час досудового слідства, було оголошено під час судового розгляду справи заявників, «свідками».

110. Суд зазначає, що суд першої інстанції чітко зазначив у своєму вирокі, що при засудженні підсудних він покладався на свідчення І. Тр., М. Пе., М.Ш., О. Дм., Р. Пи., Р. Тк., С. Ко., В. Ду., В. Ма., Д. Ко. та В. Ку, наданих під час досудового слідства.

111. Зокрема, хоча І. Тр., О. Дм. та Р. Тк. не назвали імені жодного із заявників, їх свідчення, як правило, підтримували обвинувачення у тому, що керівництво УНА, членами якого були другий і третій заявники, взяло участь в організації мітингу 9 березня 2001 року та що протестувальники впродовж подій того дня вдавались до насильницьких дій (див. пункт 36). Верховний Суд України посилався на свідчення В. Ма. як один з доказів на підтримку обвинувачення у тому, що заворушення 9 березня 2001 року було заплановано заздалегідь (див. пункт 67). Свідчення В. Ду і М.Ш. здебільшого підтверджували те, що поведінка протестувальників біля пам'ятника Шевченку була насильницькою та організованою (див. пункт 37). Отже, свідчення зазначених вище свідків стосувались як другого, так і третього заявників.

112. У своїх показаннях М.Ш., С. Ко. та В. Ду. ідентифікували другого заявника як організатора групи членів УНА, які брали участь у сутичках з правоохоронцями біля пам'ятника Шевченку (див. пункт 37). У своїх свідченнях Р. Пи., Д. Ко., В. Ку. та М. Пе. вказали, що третій заявник відігравав активну роль в організації мітингу 9 березня 2001 року, був присутній при сутичках з правоохоронцями та, як видається, брав участь в організації дій членів УНА (див. пункт 38).

113. В матеріалах справи відсутні будь-які свідчення того, що заявники на будь-якому етапі провадження отримали змогу допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали.

114. Повертаючись до питання про існування поважної причини неявки зазначених вище свідків, Суд звертає увагу на те, що, обґрунтовуючи своє рішення про долучення їх свідчень в якості доказів, суд першої інстанції зазначив, що у свідків були «поважні причини» для неявки до суду. Апеляційний суд і Верховний Суд України не вказали причин, які суд першої інстанції вважав «поважними».

115. У зв'язку з цим Суд зазначає, що І. Тр. був серед свідків, чия неявка суд першої інстанції вважав такою, що мала місце за «поважних причин». Тим не менш, під час судового розгляду І. Тр. або принаймні хтось, хто видавав себе за нього, надіслав на адресу суду першої інстанції лист, в якому заперечив свої показання, надані під час досудового слідства, та активно намагався бути допитаним у суді з цього питання.

116. Незважаючи на це явне виявлення І. Тр. бажання дати свідчення, суд першої інстанції продовжував спиратися на його показання, надані під час досудового слідства, зазначаючи, що його підпис на листі не був завірений. При цьому суд першої інстанції, як видається, не вжив заходів для того, щоб з точністю встановити особу, яка написала листа від імені І. Тр., і у дуже формальний спосіб зауважив, що підпис не був завірений.

117. Такий підхід ще більше вражає з огляду на те, що особа, яка написала від імені І. Тр., вказала, що І. Тр. у той час перебував під вартою. Тобто в органів влади була можливість легко з ним зв'язатися, розвіяти усі сумніви щодо його особи та забезпечити його явку під час судового розгляду справи щодо заявників.

118. Така поведінка органів влади вказує на те, що вони не вжили жодних заходів для забезпечення явки цього свідка або щоб пересвідчитися у тому, що в нього були поважні причини для неявки.

119. Що стосується інших свідків, на чії свідчення, надані під час досудового слідства, покладався суд першої інстанції при засудженні другого, третього і четвертого заявників, Суд зазначає, що суд першої інстанції обґрунтував своє рішення про долучення їх свідчень, наданих під час досудового слідства, у такий же спосіб, як і своє рішення про долучення свідчень І. Тр., тобто просто зазначивши, що ці свідки мали неконкретизовані «поважні причини» для неявки до суду.

120. Суд зазначає, що згідно з кримінально-процесуальним законодавством, чинним в Україні на час подій, суд міг застосувати привід міліцією свідка, який не з'явився у судові засідання без «поважних причин». Визначення поняття «поважні причини» у національному

законодавстві було доволі широким і включало у себе не тільки випадки, коли явка була «неможливою», але й також випадки, коли з явкою могли виникнути затримки внаслідок хвороби або несвоєчасного отримання повісток. У той же час закон дозволяв суду оголосити свідчення лише тих свідків, чия явка була неможливою (див. пункти 78 і 79). Питання про наявність у свідка «поважних причин», які могли б звільнити його від приводу міліцією, було, таким чином, відмежоване від питання про існування обставин, які унеможлилювали його явку. Відповідні рішення національних судів свідчать про те, що суди розглядали лише перше питання і не розглядали останнє питання.

121. Зважаючи на ставлення національних органів влади до свідка І. Тр. та його показань, Суд не переконаний у тому, що висновки органів влади про існування поважних причин неявки у судові засідання свідків М. Пе., М.Ш., О. Дм., Р. Пи., Р. Тк., С. Ко., В. Ду., В. Ма., Д. Ко. та В. Ку. є достатніми для підтвердження існування вагомих причин їх неявки або долучення їх свідчень, наданих під час досудового слідства.

122. Насамкінець, немає свідчень на підтвердження того, що будь-кого з відсутніх свідків запрошували дати свідчення під час судового розгляду справи щодо заявників, але вони відмовились з будь-яких причин - наприклад, через побоювання негативних наслідків (див., для порівняння, згадане рішення «Аль-Хаваджа і Тагері проти Сполученого Королівства» (Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom), пп. 122-124).

123. Наведених вище міркувань достатньо, аби дати Суду підстави дійти висновку, що не було наведено жодної причини - тим паче вагомої - для позбавлення другого, третього та четвертого заявників права допитати свідків, чії свідчення були використані для їх засудження. За цих обставин Суд не вважає за необхідне переходити до другої частини аналізу, тобто питання про те, чи ґрунтувалось засудження заявників виключно або значною мірою на свідченнях цих свідків (див. згадане рішення «Рудніченко проти України» (Rudnichenko v. Ukraine), п. 109).

124. Відповідно було порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції щодо другого заявника у зв'язку з неявкою до суду І. Тр., М.Ш., Р. Тк., С. Ко. та В. Ду. в якості свідків, та щодо третього заявника - у зв'язку з неявкою до суду Д. Ко., І. Тр., О. Дм., М. Пе., М.Ш., Р. Пи., В. Ду., В. Ку. та В. Ма в якості свідків.

В. Стверджуване порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції стосовно четвертого заявника

125. Четвертий заявник скаржився на те, що суд першої інстанції у своєму вирокі послався на свідчення І. Гл., надані під час досудового слідства, та що у нього не було очної ставки.

126. Уряд стверджував, що заявник зміг домогтися явки свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення. Заявник наполягав на своїй скарзі.

127. Суд зауважує, що засудження заявника ґрунтувалося на свідченнях низки очевидців, більшість яких було допитано під час судового розгляду, а також на інших доказах. Що стосується долучення свідчень І. Гл., слід зазначити, що заявник не вказав, яку саме роль відігравали свідчення І. Гл. у його засудженні, та чому І. Гл. не було допитано у суді. У доводах заявника немає нічого, що дозволило б Суду з'ясувати це питання.

128. Отже, скарга четвертого заявника стосовно неможливості допитати або домогтися допиту свідка І. Гл. є явно необґрунтованою та має бути відхилена відповідно до пунктів 3 і 4 статті 35 Конвенції.

С. Стверджуване порушення пункту 1 і підпунктів «с» і «d» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з видаленням другого заявника з зали судових засідань

1. Доводи сторін

129. Заявник стверджував, що його було видалено із зали суду засідань у період з 19 по 21 червня та з 5 вересня 2002 року і до закінчення судового розгляду та що внаслідок цього його було позбавлено можливості брати участь у провадженні впродовж значної його частини.

130. Уряд стверджував, що заявник неодноразово порушував правила поведінки у залі суду та що суд першої інстанції у період з 18 грудня 2001 року по 14 березня 2002 року неодноразово оголошував йому попередження. 19 червня 2002 року заявник вкотре порушив правила поведінки під час допиту свідків та проігнорував попередження головуючого судді. А тому суд першої інстанції відповідно до національного законодавства вирішив тимчасово видалити його із зали суду.

2. Оцінка Суду

(а) Прийнятність

131. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Вона також не є непринятною з будь-яких інших підстав. Отже, вона має бути визнана прийнятною.

(b) Суть

(i) Загальні принципи

132. Суд нагадує, що ані буква, ані дух статті 6 Конвенції не перешкоджають особі добровільно відмовитися - вголос або за мовчазною згодою - від права на гарантії справедливого судового розгляду. Проте для того, щоб відмова від цього права була визнана дійсною для цілей Конвенції, вона має надаватися у недвозначний спосіб та супроводжуватися хоча б мінімальними гарантіями, співмірними її значущості. Крім того, вона не повинна суперечити будь-якому важливому суспільному інтересу (див. рішення у справі «Сейдович проти Італії» (*Sejdovic v. Italy*) [ВП], заява № 56581/00, п. 86, ECHR 2006-II).

133. Суд також постановляв, що перед тим, як обвинувачений може вважатися таким, що своєю поведінкою відмовився від важливого права за статтею 6 Конвенції, має бути доведено, що він міг у розумних межах передбачити наслідки відповідної поведінки (див. ухвалу щодо прийнятності у справі «Джоунз проти Сполученого Королівства» (*Jones v. the United Kingdom*), заява № 30900/02, від 9 вересня 2003 року).

134. Суд постановляв, що для належного здійснення судочинства дуже важливо, щоб у залі судових засідань дотримувалися принципи гідності, порядку та норми етикету як відмінні риси судового провадження. Злісне недотримання підсудним елементарних стандартів належної поведінки жодним чином не може і не повинно допускатися (див. рішення у справі «Ананьєв проти Росії» (*Ananьев v. Russia*), заява № 20292/04, п. 44, від 30 липня 2009 року).

(ii) Застосування наведених вище принципів у справі

135. Повертаючись до обставин цієї справи, Суд зазначає, що під час судового розгляду другого заявника двічі видаляли із зали судових засідань за неналежну поведінку: з 19 по 21 червня 2002 року та з 5 вересня 2002 року і до кінця судового розгляду до заключних промов.

136. Суд готовий припустити, що поведінка заявника могла бути такою, що видалення його із зали судових засідань було виправданим в обох випадках. Проте в обох випадках суддя до винесення рішення про видалення заявника був зобов'язаний встановити, чи той передбачав у розумних межах наслідки своєї поведінки.

137. Суд враховує зауваження Уряду про те, що у період з 18 грудня 2001 року по 14 березня 2002 року суд першої інстанції аж десять разів оголошував заявникові попередження у зв'язку з його поведінкою у залі судових засідань (див. пункт 20). Заявник не заперечив ці зауваження. З матеріалів справ також вбачається, що на той час, коли оголошувались ці попередження, та на час винесення 19 червня і 5 вересня рішень про видалення заявника із зали судових засідань, його інтереси представляв захисник. Згідно з кримінально-процесуальними нормами, чинними на час подій, суд першої інстанції при оголошенні попередження підсудному, у разі повторного порушення порядку, міг видалити його з зали судових засідань на строк, визначений судом (див. пункт 81).

138. У цьому контексті слід зазначити, що спершу - 19 червня 2002 року - суд вирішив видалити заявника із зали судових засідань на порівняно невеликий строк - до 21 червня 2002 року. Це рішення також могло слугувати заявникові в якості попередження про те, що у випадку

продовження порушення порядку він може бути видалений з зали судових засідань на більш тривалий строк. Більше того, 2 вересня 2002 року суд першої інстанції розглядав питання про видалення заявника із зали судових засідань за сміх, але врешті-решт такого рішення не виніс. Незважаючи на ці неодноразові прямі та опосередковані попередження, заявник 5 вересня 2002 року зробив ремарки, які цілком слушно могли вважатися судом як такі, що порушують порядок засідання, особливо з огляду на попередню поведінку заявника.

139. За таких обставин можливі наслідки продовження порушення порядку мали бути очевидними для заявника. Продовжуючи порушувати порядок 19 червня та 5 вересня 2002 року, він добровільно і за мовчазною згодою відмовився від свого права бути присутнім на судових засіданнях. Обставини, які передували рішенням про його видалення із зали судових засідань у вказаний проміжок часу, зокрема повторюваний характер його поведінки, дозволяють Суду дійти висновку, що цю відмову було встановлено у недвозначний спосіб. Свідчень про те, що ця відмова суперечила будь-якому суспільному інтересу, також немає. Більше того, Суд зауважує, що у будь-якому випадку видалення заявника із зали судових засідань не перешкоджало його праву на захист такою мірою, що була несумісною з вимогами справедливого судового розгляду. Найважливішим є те, що у проміжки часу, коли його було видалено із зали судових засідань, інтереси заявника у провадженні продовжував представляти захисник. Суд також зазначає, що при оцінці справедливості провадження він має розглянути його в цілому, включаючи рішення апеляційного суду (див., наприклад, рішення у справі «Едвардз проти Сполученого Королівства» (*Edwards v. the United Kingdom*), від 16 грудня 1992 року, п. 34, Series A № 247-B). Суд зауважує, що в Україні юрисдикція апеляційних судів поширюється на розгляд як питань права, так і факту, і у апеляційного суду є повноваження переглядати справу в цілому та розглядати докази, які вже були розглянуті судом першої інстанції (див. пункти 82 і 83). І заявник, і його представник були присутніми під час апеляційного провадження і мали можливість клопотати про повторний розгляд доказів та питань, розглянутих судом першої інстанції за відсутності заявника (див. згадане рішення у справі «Джоунз проти Сполученого Королівства» (*Jones v. the United Kingdom*), а також для порівняння - рішення у справі «Ідалов проти Росії» (*Idalov v. Russia*) [ВП], заява № 5826/03, п. 180, від 22 травня 2012 року). Заявник не стверджував, що протягом апеляційного провадження йому чинились перешкоди у реалізації будь-якого з цих прав.

140. Отже, порушення пункту 1 і підпунктів «с» і «d» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з видаленням другого заявника з зали судових засідань не було.

Д. Стверджуване порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з призначенням державою безоплатних захисників для першого заявника

1. Доводи сторін

141. Заявник стверджував, що після неявки обраного ним захисника М. до суду впродовж «певного проміжку часу» у зв'язку зі святковими днями, 3 та 4 вересня 2002 року суд першої інстанції призначав йому безоплатного захисника. Після цього було призначено декількох безоплатних захисників, кожен з яких працював у двотижневій зміні. За словами заявника, це перешкоджало безоплатним захисникам ефективно готувати його захист, оскільки у них було мало часу на ознайомлення з матеріалами справи.

142. Уряд стверджував, що 2 вересня 2002 року захисник першого заявника М. не з'явився у судове засідання. Засідання треба було перенести, а заявник повідомив суд, що він не може забезпечити явку свого захисника або оплатити його послуги. Захисники інших підсудних регулярно не з'являлись у судові засідання, а підсудні не могли вплинути на них. Зокрема 17 вересня 2002 року захисник М. повідомив суд першої інстанції про те, що не матиме змоги брати участь у судових засіданнях і не з'явиться до суду до 22 листопада 2002 року. Така поведінка М. та інших захисників змусила суд першої інстанції через відповідну колегію адвокатів призначити безоплатних захисників для підсудних для того, щоб запобігти затримкам провадження.

2. Оцінка Суду

(а) Скарга першого заявника стосовно призначення йому 2 вересня 2002 року безоплатного захисника

(i) Прийнятність

143. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Вона також не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, вона має бути визнана прийнятною.

(ii) Суть

144. Суд нагадує, що незважаючи на важливість довірчих стосунків між адвокатом і його клієнтом, право обирати власного захисника не може вважатися абсолютним. Надання правової допомоги неминуче стає об'єктом певних обмежень за умов, коли вона є безоплатною, а також коли саме суди визначають, чи вимагають інтереси правосуддя призначення обвинуваченому захисника. При призначенні захисника національні суди, безсумнівно, повинні враховувати побажання підсудного. Проте вони можуть не прийняти до уваги ці побажання, якщо існують відповідні і достатні підстави вважати, що цього вимагають інтереси правосуддя (див. рішення у справі «Круассан проти Німеччини» (*Croissant v. Germany*), від 25 вересня 1992 року, п. 29, Series A № 237-B). Суд постановив, що уникнення перерв або перенесення засідань відповідає інтересам правосуддя, що сповна виправдовує призначення захисника всупереч бажанню обвинуваченого (там само, п. 28).

145. У цій справі сторони не заперечують, що суд призначив заявникові безоплатного захисника після того, як попередньо обраний ним адвокат М. не з'явився до суду впродовж певного проміжку часу. У своїх зауваженнях заявник визнав, що внаслідок щільного розкладу засідань М. не міг продовжувати представляти його інтереси. Суд також зазначає, що згідно з незапереченими зауваженнями Уряду 17 вересня 2002 року адвокат М. сам повідомив суд першої інстанції, що він буде не в змозі з'явитися у судові засідання, та фактично не з'явився на них до 22 листопада 2002 року.

146. За таких обставин суд першої інстанції мав відповідні і достатні підстави для висновку про те, що інтереси правосуддя, зокрема необхідність уникнення затримок, спричинених поведінкою обраного заявником захисника, вимагають призначення йому безоплатного захисника.

147. Отже, Суд вважає, що первісне призначення заявникові безоплатного захисника 2 вересня 2002 року відповідало вимогам пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції.

148. Відповідно порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з призначенням заявникові безоплатного захисника 2 вересня 2002 року не було.

(b) Скарга першого заявника стосовно частих заміन призначених йому безоплатних захисників

149. Суд також звертає увагу на доводи заявника про те, що часта заміна безоплатних захисників у його справі перешкоджала підготовці його захисту. Проте Суд зауважує, що ці скарги нічим не обґрунтовані і є неконкретними. Зокрема, заявник не уточнив імен захисників, яких, як стверджувалося, йому було призначено, дати їх призначення, причини їх заміни та чи заперечував заявник проти їх призначення і заміни.

150. Суд вважає, що ця скарга є цілком необґрунтованою, а отже має бути відхилена як явно необґрунтована відповідно до підпункту «а» пункту 3 і пункту 4 статті 35 Конвенції.

Е. Стверджуване порушення пункту 1 і підпункту «б» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з обмеженням спілкування другого заявника зі своїм захисником

151. Другий заявник скаржився, що не мав належного доступу до свого захисника, оскільки порядок подання клопотань і отримання дозволів на зустріч з адвокатом був надто складним, і зустрічі могли відбуватися лише у будні.

152. Уряд стверджував, що цю скаргу було подано з порушенням шестимісячного строку, який, на його думку, мав відраховуватися з 23 травня 2003 року, коли заявника було переведено з СІЗО до виправної колонії для відбування покарання. За твердженнями Уряду, той факт, що заявник не намагався отримати відшкодування, говорить про те, що він погодився з відсутністю у нього будь-якого національного засобу правового захисту.

153. Заявник погодився з тим, що його скаргу було подано з порушенням шестимісячного строку.

154. Суд зазначає, що Уряд заперечив дотримання заявником шестимісячного строку. Проте Суд не вважає за необхідне розглядати це заперечення з огляду на те, що ця частина заяви у будь-якому разі є неприйнятною з таких причин.

155. Суд зазначає, що скаргу заявника викладено за допомогою загальних формулювань. Він також жодним чином не обґрунтував її. Більше того, він не стверджував, що заявляв клопотання про додаткові консультації зі своїм захисником, але йому було відмовлено (див., для порівняння, рішення у справі «Оджалан проти Туреччини» (<...>) [ВП], заява № 46221/99, п. 136, ECHR 2005-IV, та «Інсанов проти Азербайджану» (Insanov v. Azerbaijan), заява № 16133/08, пп. 23 і 167, від 14 березня 2013 року).

156. Отже, ця частина заяви є явно необґрунтованою та має бути відхилена відповідно до підпункту «а» пункту 3 і пункту 4 статті 35 Конвенції.

Ф. Стверджуване порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з триманням заявників у металевій клітці впродовж судового розгляду

157. Перші два заявники скаржились, що впродовж судового розгляду не мали належного доступу до захисників та що їх право на захист було порушено: їх тримали у металевій клітці, і вони не могли вільно розмовляти зі своїми захисниками або використовувати нотатки чи документи. За твердженнями третього, четвертого, п'ятого та шостого заявників такі обмеження спілкування з їхніми захисниками у залі судових засідань під час судового розгляду не могли бути виправлені спілкуванням поза межами зали судових засідань, оскільки щільний розклад судових засідань не дозволяв захисникам відвідувати їх у місці тримання під вартою.

158. Посилаючись на такі ж доводи, що й у зауваженнях щодо скарги за статтею 3 Конвенції, Уряд стверджував, що скаргу заявників за статтею 6 Конвенції щодо тримання їх у клітці також було подано з порушенням строку. Уряд також стверджував, що 3 вересня 2002 року суд оголосив перерву у засіданні, щоб дати другому заявникові додатковий час для консультацій зі своїм захисником. Було також задоволено подібне клопотання іншого підсудного. На думку Уряду, це доводило, що право заявників на спілкування з їх захисниками не порушувалось.

159. Заявники погодилися з тим, що їх скарги було подано з порушенням шестимісячного строку.

160. Суд зазначає, що Уряд заперечив дотримання заявниками шестимісячного строку. Проте Суд не вважає за необхідне розглядати це заперечення з огляду на те, що скарга у будь-якому разі є неприйнятною з таких причин.

161. Суд зауважує, що заявники не конкретизували, у який саме спосіб тримання їх у клітці впродовж судового розгляду перешкоджало їх спілкуванню із захисниками або використанню нотаток і документів. Їх доводи щодо цих питань викладено за допомогою дуже загальних формулювань. Зокрема, вони не надали жодних деталей щодо того, як саме була розташована клітка по відношенню до місць захисників, та чи спілкування між ними через ґрати було у будь-який спосіб обмежено (див., для порівняння, рішення у справі «Титаренко проти України» (Titarenko v. Ukraine), заява № 31720/02, пп. 91-92, від 20 вересня 2012 року, та «Ходорковський і Лебедев проти Росії» (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia), заяви №№ 11082/06 і 13772/05, п. 646, від 25 липня 2013 року).

162. Отже, ця заява є явно необґрунтованою і має бути відхилена відповідно до підпункту «а» пункту 3 і пункту 4 статті 35 Конвенції.

Г. Стверджуване порушення пункту 1 і пункту 2 статті 6 Конвенції щодо безсторонності суду, дотримання принципів рівності сторін, презумпції невинуватості та права на змагальний судовий процес

1. Доводи сторін

163. Заявники стверджували, що колегія суддів, яка розглядала їх справу, не була безсторонньою. Вони неодноразово безуспішно намагались заявити відвід суддям районного суду, які розглядали їх справу. Крім того, перші два заявники у загальних рисах стверджували, що ці судді були упереджені, оскільки вони висловлювали свою впевненість у винуватості заявників та принижували підсудних. Третій, четвертий, п'ятий, шостий і сьомий заявники стверджували, що суддя В. також обіймав посаду голови районного суду, що дозволяло йому впливати на інших суддів.

164. Уряд вважав, що суди, які розглядали справу заявників, були незалежними і безсторонніми. Уряд стверджував, що національне законодавство передбачало належні гарантії щодо призначення та дисциплінарної відповідальності суддів та їх захист від зовнішнього впливу. Що стосується безсторонності суддів, які розглядали справу щодо заявників, Уряд вважав, що твердження заявників у зв'язку з цим були необґрунтованими.

165. Перші два заявники стверджували, що принцип «рівності сторін» під час судового розгляду було порушено, посилаючись на те, що прокурори входили до нарадчої кімнати головуючого судді за відсутності представників захисту, що суддя В. при допиті потерпілих не був неупередженим, що він відмовив у задоволенні клопотання захисту про психіатричне освідування потерпілого та, крім того, заявив, що при винесенні вироку підсудним буде враховувати їх поведінку. Вони також вказували на те, що суддя В. не дозволяв стороні захисту ставити свідкам, не зазначеним заявником у своїй заяві до Суду, запитання. Перші два заявники також стверджували, що їх право на змагальний судовий процес було порушено, посилаючись на те, що суд першої інстанції відхилив свідчення, які не узгоджувалися з версією обвинувачення, відхилив клопотання заявників про збирання виправдувальних, однак не зазначаючи, яких саме, доказів, та не відхилив, без визначення у заяві до Суду, які саме, докази, що, на їх думку, були неприйнятними.

166. Третій, четвертий, п'ятий, шостий і сьомий заявники стверджували, що суддя В. впродовж судового розгляду був упередженим, посилаючись в якості доказів на факти підказування суддею В. свідкам і потерпілим, як відповідати на запитання, його образливі заяви з приводу проблем зі здоров'ям у шостого заявника, його обізнаність з доказами в матеріалах справи, які ще не були розглянуті судом, заборону стороні захисту ставити певні запитання та відмову у задоволенні певних клопотань сторони захисту стосовно долучення відеозаписів до доказів.

167. Уряд стверджував, що принципів рівності сторін і змагального судового процесу у справі щодо заявників було дотримано. Уряд стверджував, що запитання заявників, які суддя суду першої інстанції не дозволяв ставити, не мали стосунку до справи або були образливими.

2. Оцінка Суду

168. Суд перш за все зазначає, що заявники намагались продемонструвати, що колегія суддів суду першої інстанції, яка розглядала їх справу, не була безсторонньою, по-перше, на підставі стверджуваних заяв і рішень судді В. під час судового розгляду, а по-друге, на тій підставі, що суддя В. обіймав посаду голови районного суду і таким чином міг впливати на інших членів колегії, які розглядали справу.

169. Суд зауважує, що заявники не надали жодних доказів на підтвердження своїх скарг стосовно заяв та рішень судді В. під час судового розгляду. Зокрема, вони не надали відповідних витягів з протоколу судового засідання. У своїх зауваженнях вони вказали на те, що протокол судового засідання «у багатьох випадках» неточно відображав хід провадження. Проте вони не надали жодної конкретної інформації щодо стверджуваних неточностей. У зв'язку з цим слід зазначити, що їх поправки до протоколу, копію яких було надано Судові заявниками, не містять жодних зауважень щодо епізодів, на які вони посилались у своїх заявах.

170. Щодо твердження про те, що суддя В. обіймав посаду голови районного суду, а тому міг впливати на суддів, Суд зауважує, що заявники не навели жодних конкретних фактів або аргументів для обґрунтування цього твердження.

171. Що стосується тверджень заявників стосовно дотримання принципів рівності сторін провадження та змагального судового процесу, вони, як і твердження стосовно судді В., є

необґрунтованими. На додаток, заявники у своїх апеляційних скаргах ніколи не згадували про стверджувану присутність прокурорів у нарадчій кімнаті.

172. Насамкінець Суд зауважує, що твердження третього, четвертого, п'ятого, шостого та сьомого заявників за пунктом 2 статті 6 Конвенції повторюють їх аргументи за пунктом 1 статті 6 Конвенції стосовно безсторонності та дотримання принципу рівності сторін. Їх скарга за цим пунктом також є цілком необґрунтованою.

173. Отже, ці скарги є явно необґрунтованими і мають бути відхилені відповідно до підпункту «а» пункту 3 і пункту 4 статті 35 Конвенції.

Н. Інші стверджувані порушення статті 6 Конвенції

174. Перші два заявники скаржились, що використані проти них докази, без зазначення, які саме, були неприйнятними, і не погодились з оцінкою доказів національними судами в цілому. Другий заявник також скаржився, що кілька свідків обвинувачення під час їх допиту у суді відмовились від своїх несприятливих для заявника свідчень, стверджуючи, що ці показання були надані ними під примусом. Третій заявник скаржився на призначення йому безоплатного захисника.

175. Суд, проте, доходить висновку, що заявники жодним чином не обґрунтували ці скарги.

176. Отже, ці скарги є явно необґрунтованими і мають бути відхилені відповідно до підпункту «а» пункту 3 і пункту 4 статті 35 Конвенції.

V. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ СТАТТЕЙ 10 і 11 КОНВЕНЦІЇ

177. Посилаючись на статті 10 і 11 Конвенції, заявники скаржились, що позбавлення їх доступу до пам'ятника Шевченку 9 березня 2001 року порушило їх право на свободу мирних зібрань. Вони також скаржились, що їхнє затримання та засудження порушили їх право на свободу вираження поглядів і зібрань. Відповідні положення передбачають таке:

Стаття 10

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.»

Стаття 11

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.»

A. Прийнятність

178. Суд зазначає, що заявники скаржились на два випадки втручання у їх права за статтями 10 і 11 Конвенції.

179. По-перше, за статтею 11 Конвенції вони скаржились на позбавлення їх доступу до пам'ятника Шевченку 9 березня 2001 року.

180. По-друге, за статтями 10 і 11 Конвенції вони скаржились на їх затримання і засудження у зв'язку з участю у подіях 9 березня 2001 року. Вони стверджували, що це становило переслідування за вираження критичних поглядів щодо Президента, який обіймав цю посаду на той час, і за участь у мирному протесті. За статтею 11 Конвенції вони стверджували, що дії міліції 9 березня 2001 року мали на меті спровокувати протестувальників з метою їх подальшого переслідування, а отже придушення протестного руху.

181. Уряд не заперечив щодо прийнятності цих скарг.

1. Позбавлення доступу до пам'ятника Шевченку

182. Усі заявники скаржились, що міліція діяла незаконно, виставивши кордони навколо пам'ятника Шевченку та не дозволяючи їм прохід до пам'ятника вранці 9 березня 2001 року. Цю скаргу слід відокремити від скарги перших трьох заявників про те, що їх було засуджено частково за організацію мітингу біля пам'ятника, який, за їх словами, мав бути мирним, та переріс у сутички внаслідок дій органів влади. Останню скаргу Суд розгляне як частину скарги перших трьох заявників на їхнє затримання і засудження.

183. Сторони не заперечують, що усі заявники намагались взяти участь у мітингу біля пам'ятника Шевченку 9 березня 2001 року, але міліція їм перешкодила, виставивши там кордони і заборонивши їм доступ до бажаного місця проведення мітингу.

184. Проте вони не намагались отримати жодного відшкодування у зв'язку з цим стверджуваним порушенням на національному рівні. Припускаючи, що у розпорядженні заявників не було засобу правового захисту, який можна було б вичерпати, Суд зазначає, що цю скаргу було подано 11 і 20 серпня 2004 року першими двома заявниками і іншими п'ятьма заявниками відповідно, тобто несвоєчасно і з порушенням шестимісячного строку, закріпленого у пункті 1 статті 35 Конвенції. Вона має бути відхилена відповідно до пунктів 1 і 4 статті 35 Конвенції.

2. Затримання і засудження заявників

185. Суд вважає, що скарга порушує серйозні питання щодо фактів і права за Конвенцією, встановлення яких вимагає розгляду по суті. Отже, Суд доходить висновку, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції та не є непринятною з будь-яких інших підстав. Отже вона має бути визнана прийнятною.

В. Суть

1. Доводи сторін

186. Заявники скаржились, що їх затримання і засудження порушили їх права за статтями 10 і 11 Конвенції, оскільки їх переслідували за участь у русі «Україна без Кучми» та вираження критичних поглядів щодо Президента Леоніда Кучми. Вони стверджували, що дії міліції 9 березня 2001 року мали на меті спровокувати протестувальників з метою їх подальшого переслідування, а отже придушення протестного руху. Таким чином, їхні затримання і засудження становили політичне переслідування.

187. Уряд стверджував, що втручання у реалізацію заявниками права на свободу мирного зібрання у розумінні статті 11 Конвенції та їх права на свободу вираження поглядів у розумінні статті 10 Конвенції було, але таке втручання мало місце відповідно до закону, зокрема статті 71 Кримінального кодексу України. Уряд стверджував, що втручання було в інтересах громадської безпеки. Уряд також стверджував, що воно було необхідним у демократичному суспільстві, зокрема тому, що дії заявників під час подій 9 березня 2001 року вийшли за межі, допустимі при реалізації особою своїх конвенційних прав, оскільки вони супроводжувалися спричиненням матеріальної шкоди, знищенням власності та опором органам влади. Отже, їхній мітинг не був мирним.

2. Оцінка Суду

(а) Загальні принципи

188. Згідно з усталеною практикою Суду свобода вираження поглядів є однією з важливих засад демократичного суспільства та однією з базових умов прогресу суспільства в цілому та самореалізації кожної окремої особи. Відповідно до пункту 2 статті 10 Конвенції вона стосується не тільки «інформації» чи «ідей», які сприймаються зі схваленням чи розглядаються як необразливі або нейтральні, але й тих, які можуть ображати, шокувати чи непокоїти. Саме такими є вимоги плюралізму, толерантності та широти поглядів, без яких немає «демократичного суспільства» (див. рішення у справах «Хендсайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v. the United Kingdom*), від 7 грудня 1976 року, п. 49, Series A № 24, та «Йерсільд проти Данії» (*Jersild v. Denmark*), від 23 вересня 1994 року, п. 37, Series A № 298).

189. Схожим чином право на свободу зібрань є основоположним у демократичному суспільстві і, як і право на свободу вираження поглядів, є одним з підвалин такого суспільства. Таким чином, його не можна вузько тлумачити (див. рішення у справі «Джавіт Ан проти Туреччини» (*Djavit An v. Turkey*), заява № 20652/92, п. 56, ECHR 2003-III, та згадане рішення у справі «Баррако проти Франції» (*Barraço v. France*), п. 41).

190. Проте стаття 11 Конвенції захищає лише право на «мирні зібрання». Це поняття не охоплює демонстрацію у випадку, якщо її організатори та учасники мають насильницькі наміри (див. рішення у справах «Станков та Об'єднана македонська організація «Ілінден» проти Болгарії» (*Stankov and the United Macedoman Organisation Ilinden v. Bulgaria*), заяви № № 29221/95 і 29225/95, п. 77, ECHR 2001-IX, і «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), заява № 26986/03, п. 101, від 15 листопада 2007 року). Тим не менш, навіть якщо існує реальний ризик того, що громадська демонстрація внаслідок низки подій, які знаходяться поза контролем її організаторів, перетвориться на заворушення, така демонстрація також охоплюється сферою застосування пункту 1 статті 11 Конвенції, але будь-які обмеження, накладені на таке зібрання, повинні відповідати умовам пункту 2 статті 11 Конвенції (див. рішення у справі «Швабе та М.Г. проти Німеччини» (*Schwabe and M.G. v. Germany*), заяви №№ 8080/08 і 8577/08, п. 103, ECHR 2011 (витяги)).

(b) Застосовна стаття Конвенції

191. Суд зазначає, що свобода вираження поглядів та свобода мирних зібрань у цій справі тісно пов'язані між собою. Проте Суд вважає, що у скаргах заявників робиться наголос на тому, що їх було разом з іншими засуджено за участь у політичному мітингу. Суд нагадує, що у згаданій справі «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), (пп. 95-96), в якій заявника було затримано та засуджено за його поведінку під час демонстрації, Суд дійшов висновку про відсутність необхідності розглядати скаргу за статтею 10 Конвенції окремо від статті 11 Конвенції (див., в якості інших прикладів такого підходу, рішення у справі «Езелен проти Франції» (*Ezelin v. France*), від 26 квітня 1991 року, п. 35, Series A № 202, згадане рішення у справі «Швабе та М.Г. проти Німеччини» (*Schwabe and M.G.*) п 101, і рішення у справі «Прімов та інші проти Росії» (*Primov and Others v. Russia*), заява № 17391/06, п. 91, від 12 червня 2014 року). У Суду немає підстав відходити від цього підходу і у цій справі.

192. Отже, Суд доходить висновку, що за обставин справи статтю 10 Конвенції слід вважати *lex generalis* щодо статті 11 Конвенції, яка є *lex specialis*. Отже, нема необхідності розглядати скаргу окремо за статтею 10.

193. З іншого боку, незважаючи на її автономну роль та конкретну сферу застосування, стаття 11 Конвенції у цій справі також має розглядатись у світлі статті 10 Конвенції. Захист особистої думки, гарантований статтею 10 Конвенції є одним із завдань свободи мирних зібрань, закріпленої у статті 11 Конвенції (див. згадане рішення у справі «Езелен проти Франції» (*Ezelin v. France*), п. 37).

(c) Оцінка Судом доказів і встановлення фактів

194. Перед тим, як повернутися до правового аналізу подій 9 березня 2001 року та їх наслідків з точки зору статті 11 Конвенції, Суд зауважує, що версії сторін щодо подій дещо відрізняються. Заявники заперечили фактологічні висновки національних судів і у цій справі вказаний спір відіграє центральну роль. За цих обставин Судові необхідно буде переглянути певні факти, встановлені під час провадження на національному рівні (див. рішення у справі «Немцов проти Росії» (*Nemtsov v. Russia*), заява № 1774/11, п. 63, від 31 липня 2014 року).

195. Вчиняючи так, Суд чітко усвідомлює субсидіарний характер свого завдання і має бути обережним, перебираючи на себе роль суду першої інстанції щодо вирішення питань факту, коли це неминуче не вимагається з огляду на обставини конкретної справи (див., наприклад, ухвалу щодо прийнятності у справі «Маккер проти Сполученого Королівства» (*McKerr v. the United Kingdom*), заява № 28883/95, від 4 квітня 2000 року). У разі, коли провадження на національному рівні вже відбулося, до завдань Суду не входить заміна оцінки фактів, здійсненої національними судами, на власну оцінку, і за загальним правилом саме цим судам належить оцінювати надані їм докази (див. рішення у справі «Клаас проти Німеччини» (*Klaas v. Germany*), від 22 вересня 1993 року, п. 29 *Series A* № 269) Хоча Суд не зв'язаний висновками національних судів, за нормальних обставин для того, аби змусити Суд відійти від висновків, яких дійшли зазначені суди потрібні переконливі підстави (там само, п. 30).

196. Суд зазначає, що ні до нього, ні до національних судів не оскаржувався той факт, що сутички між міліцією і протестувальниками виникли біля пам'ятника Шевченку і більшою мірою біля Адміністрації Президента України на вулиці Банковій.

197. Тим не менш, заявники заперечили висновки національних судів стосовно їх ролі у цих сутичках та стверджували, що вони не були причетні до будь-яких актів насильства. Перші три заявники також стверджували, що вони не підбурювали інших протестувальників до вчинення насильства, а навпаки намагалися не дати деяким з них напасти на міліцію.

198. Що стосується перших трьох заявників, Суд не може залишити поза увагою той факт, що цих заявників було засуджено, серед іншого, і за організацію протесту біля пам'ятника Шевченку 9 березня 2001 року. Відповідно, для оцінки скарги заявників за статтею 11 Конвенції надзвичайно важливими є питання: (i) чи планувалось зібрання мирним та (ii) які саме чинники призвели до насильства під час мітингу.

199. Перших трьох заявників було засуджено, зокрема, і за організацію політичного мітингу біля пам'ятника Шевченку 9 березня 2001 року. Національні суди дійшли висновку, що перші три заявники таким чином організували і наступні за мітингом заворушення.

200. Тим не менш, Суд зауважує, що національні суди не вказали на жоден доказ, який доводив би, що, організовуючи мітинг, заявники дійсно планували його насильницький характер. Для підтвердження своїх висновків про те, що керівництво УНА включаючи перших трьох заявників, організувало заворушення, вони використали докази щодо того, що керівництво УНА, як видається, фінансувало проїзд прибічників УНА до Києва для участі у мітингу і намагалось забезпечити велику кількість учасників. Проте Суд не переконаний у тому, що така організаційна діяльність є свідченням насильницьких намірів організаторів.

201. Отже, національні органи влади на підставі незаперечних фактів про те, що керівництво УНА, включаючи перших трьох заявників, взяло участь в організації мітингу 9 березня 2001 року та що під час цього зібрання мали місце акти насильства, зробили висновок, що заявники як організатори мали насильницькі наміри, тобто намір організувати заворушення.

202. Однак простого факту виникнення насильства під час зібрання самого по собі недостатньо для висновку про те, що організатори мали насильницькі наміри (див. рішення у справі «Гюн проти Туреччини» (<...>), заява № 8029/07, п. 50, від 18 червня 2013 року).

203. Висновки національних судів у зв'язку з цим є ще більш непереконливими з огляду на той факт, що заступник Генерального прокурора визнав недоліки національного розслідування в частині факторів, що призвели до перетворення мітингу на сутички з міліцією (див. пункт 68).

204. Суд також зазначає, що свідки з боку протестувальників, на чії показання суди покладались при засудженні заявників, засвідчили, що організатори мітингу планували зайняти місце біля пам'ятника Шевченку для того, щоб не дати змогу Президентові України покласти до нього квіти (див., зокрема, пункт 43). Більше того, Верховний Суд України визначив показання одного з цих свідків Н. Ма., в якості ключового доказу стосовно планів організаторів мітингу 9 березня 2001 року (див. пункт 67).

205. Суд також зауважує, що ці свідчення були у національних судах єдиним доказом щодо цілей організаторів мітингу. Більше того, національні суди взагалі не виявили жодних доказів того, що, беручи участь в організації мітингу 9 березня 2001 року біля пам'ятника Шевченку,

перші три заявники мали будь-які плани щодо наступної ходи на вулицю Банкову та сутичок, що відбулися внаслідок цього.

206. З огляду на зазначене вище Суд вважає, що у цій справі існують обґрунтовані та суттєві підстави сумніватися у достовірності офіційного висновку про те, що при організації мітингу 9 березня 2001 року заявники мали намір організувати заворушення, які супроводжувались насильством.

207. На підставі наявних матеріалів справи Суд вважає встановленим той факт, що організатори планували мітинг як мирне зібрання, метою якого було заповнити місця біля пам'ятника Шевченку і цим самим перешкодити Президенту України покласти квіти до пам'ятника. Згідно з усталеною практикою Суду такі обструкційні мітинги загалом користуються захистом статей 10 і 11 Конвенції (див., наприклад, згадані рішення у справах «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» (Steel and Others v. the United Kingdom), пп. 105-109; «Дрімман та інші проти Норвегії» (Drieman and Others v. Norway), «Лукас проти Сполученого Королівства» (Lucas v. the United Kingdom), і «Баррако проти Франції» (Barraço v. France), пп. 41-49).

208. Як видається, рішення органів влади заблокувати доступ до пам'ятника Шевченку вранці 9 березня 2001 року мало на меті випередити мітингарів та надати Президентові України можливість взяти участь у церемонії покладання квітів до пам'ятника. Як видається, це зруйнувало першочергову ціль протестувальників заблокувати доступ до пам'ятника та поклало край першій фазі подій 9 березня, яка характеризувалась мирною підготовкою до мітингу біля пам'ятника Шевченку. Згодом блокування доступу до пам'ятника призвело до другої фази подій, характерною рисою якої стали сутички біля пам'ятника Шевченку, а потім - і до третьої фази, яка ознаменувалась ходою до Міністерства внутрішніх справ України та на вулицю Банкову і сутичками, які виникли на зазначеній вулиці.

209. Що стосується проміжку часу після зібрання протестувальників біля пам'ятника Шевченку та перетворення цього зібрання на сутички з міліцією, Суд доходить висновку, що заявники не вказали на будь-які переконливі свідчення в матеріалах справи, які дозволили б Суду прийняти узгоджену версію подій та дій заявників, яка була б альтернативною версією, встановленій національними судами.

(d) Чи було втручання у права заявників за статтею 11 Конвенції

210. Суд нагадує, що термін «обмеження» у пункті 2 статті 11 Конвенції слід тлумачити як такий, що включає заходи, вжиті перед громадським зібранням або під час нього, такі як: заборона заходу, блокування підходів до місця проведення заходу, розгін зібрання або арешт його учасників, а також каральні заходи, вжиті після проведення мітингу (див. рішення у справах «Бйончковський та інші проти Польщі» (<...>), заява № 1543/06, пп. 66-68, від 3 травня 2007 року, та «Ойя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey), заява № 74552/01, пп. 7 і 30, ECHR 2006-XIII).

211. Суд зауважує, що сторони не оспорюють того факту, що затримання і засудження заявників становили втручання у їх права за статтею 11 Конвенції. Навіть якщо друга і третя фази подій 9 березня 2001 року ознаменувались сутичками протестувальників з міліцією (див. пункт 208), Суд готовий припустити, що впродовж другої і третьої фаз протестувальники все ще користувались захистом статті 11 Конвенції (див. згадане рішення «Прімов проти Росії» (Primov v. Russia), п. 156). Зважаючи на ці міркування та з огляду на зауваження Уряду, Суд доходить висновку, що затримання та засудження заявників можуть небезпідставно вважатись випадком «втручання» в їх право на свободу мирних зібрань.

(e) Чи було втручання виправданим

212. Втручання у право на свободу мирних зібрань порушуватиме статтю 11 Конвенції, якщо не буде доведено, що воно «встановлене законом», переслідує одну або більше легітимних цілей за пунктом 2 цієї статті та є «необхідним в демократичному суспільстві» (див., наприклад, згадане рішення у справі «Швабе та М.Г. проти Німеччини» (Schwabe and M.G. v. Germany), п. 107).

(i) «Встановлене законом» і «легітимна ціль»

213. Суд перш за все зауважує, що, на відміну від багатьох інших справ, розглянутих Судом, ця справа не стосується засудження за участь у забороненому зібранні або його організацію, за недотримання формальностей при проведенні демонстрації або за непокору вимогам міліції припинити участь у недозволеній демонстрації (див., для порівняння, наприклад, рішення у згаданій справі «Немцов проти Росії» (*Nemtsov v. Russia*), п. 40; рішення у справі «Шмушкович проти України» (*Shmushkovych v. Ukraine*), заява № 3276/10, п. 12, від 14 листопада 2013 року; згадане рішення «Гюн та інші проти Туреччини» (*Gun and Others v. Turkey*), п. 30; згадане рішення у справі «Веренцов проти України» (*Vyerentsov v. Ukraine*), п. 14, і «Зіліберберг проти Молдови» (*Ziliberberg v. Moldova*), заява № 61821/00, п. 13, від 1 лютого 2005 року).

214. Хоча національні суди встановили, що організатори не повідомили офіційно органи влади про запланований мітинг (див. пункт 60), цей висновок стосувався оцінки дій міліції 9 березня 2001 року, а не дій заявників, у вчиненні яких їх обвинувачували. Недотримання формальностей та несанкціонованість мітингу вочевидь не відіграли жодної ролі у визнанні заявників винними та їх засудженні. Заявників було засуджено за організацію насильницьких заворушень та участь у них, а не за несанкціоноване мирне зібрання.

215. З цієї причини висновки Суду в рішенні у згаданій справі «Веренцов проти України» (*Vyerentsov v. Ukraine*) (пп. 54-57) стосовно невідповідності законодавства щодо порядку проведення мирних зібрань в Україні є незастосовними до справи заявників.

216. Отже, Суд погоджується з тим, що втручання було «встановлене законом», а саме статтею 71 Кримінального кодексу України (див. рішення у справі «Тараненко проти Росії» (*Taranenko v. Russia*), заява № 19554/05, п. 73, від 15 травня 2014 року).

217. Суд також приймає зауваження Уряду про те, що втручання переслідувало легітимну ціль підтримання громадської безпеки (див. ухвалу щодо прийнятності у справі «Османі та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Osmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), заява № 50841/99, від 11 жовтня 2001 року; згадане рішення у справі «Гюн та інші проти Туреччини» (<...>), п. 59, і рішення у справі «Йільмаз Йільдіз та інші проти Туреччини» (*Yilmaz Yildiz and Others v. Turkey*), заява № 4524/06, п. 40, від 14 жовтня 2014 року).

(ii) «Необхідне в демократичному суспільстві»

218. Суд нагадує, що вираз «є необхідними в демократичному суспільстві» означає, що втручання відповідає «нагальній соціальній потребі» і, зокрема, є пропорційним до переслідуваної легітимної цілі. При оцінці пропорційності втручання переслідуваної цілі варто брати до уваги такі фактори, як характер і суворість застосованого покарання (див., наприклад, згадану ухвалу щодо прийнятності у справі «Османі та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Osmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*)).

219. Суд має також встановити, чи причини, наведені національними органами влади для обґрунтування втручання, були «відповідними і достатніми». При цьому Суд повинен переконатися у тому, що національні органи влади застосували стандарти, які відповідали принципам, втіленим у статті 11 Конвенції, та, більше того, що вони ґрунтували свої рішення на прийнятній оцінці відповідних фактів (див. рішення у справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*), від 30 січня 1998 року, п. 47, *Reports of Judgments and Decisions 1998-I*, і згадане рішення у справі «Станков і Об'єднана македонська організація «Ілinden» проти Болгарії» (*Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*), п. 87).

220. При оцінці того, чи втручання «є необхідними в демократичному суспільстві», держави - учасники Конвенції мають певну свободу розсуду, але вона йде пліч-о-пліч з наглядом європейських установ, який охоплює як законодавство, так і рішення щодо його застосовування (див. згадані рішення у справах «Станков і Об'єднана македонська організація «Ілinden» проти Болгарії» (*Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*), п. 87, і «Баррако проти Франції» (*Barraco v. France*), п. 42).

221. Тепер Суд переходить до розгляду питання про те, чи це втручання було «необхідним у демократичному суспільстві» щодо перших трьох заявників, а потім - окремо - щодо

четвертого, п'ятого, шостого і сьомого заявників.

(α) Перші три заявники

222. Суд перш за все зазначає, що перших трьох заявників було засуджено (див. пункти 51-56):

(i) за їх роль в організації протестного мітингу 9 березня 2001 року біля пам'ятника Шевченку, що вважалось національними судами підготовкою до насильницьких заворушень;

(ii) за підбурювання до насильства під час подій біля пам'ятника Шевченку та на вулиці Банковій, зокрема шляхом вигукування лозунгів: «Вперед!», «До штурму!», «Зрадників - на палю!» та «УНСО - до штурму, УНА - до влади!»; та

(iii) щодо першого і третього заявників - за участь у сутичках з міліцією.

223. Суд зауважує, що національні суди засудили заявників за згадані дії сукупно, не встановивши відносну вагу кожного конкретного елемента у загальному вирокі і призначеному покаранні. Першому заявнику врешті-решт було призначено покарання у вигляді двох років і шести місяців позбавлення волі, другому заявнику - чотири роки позбавлення волі, а третьому заявнику - три роки позбавлення волі. З огляду на амністію другий заявник фактично провів під вартою два з половиною роки.

224. Суд посилається на свій висновок про те, що мітинг, за організацію якого, серед іншого, заявників було засуджено, планувався як мирне зібрання обструкційного типу.

225. Проте Суд зазначає, що заявників було засуджено за злочин, який охоплював не лише організацію мітингу 9 березня 2001 року, а й підбурювання протестувальників до актів насильства під час сутичок біля пам'ятника Шевченку та поблизу Адміністрації Президента України на вулиці Банковій. Першого і другого заявників також було засуджено за активну участь у сутичках з міліцією.

226. Заявники не навели жодних аргументів, які могли б дати Судові змогу тлумачити лозунги, які вони вигукували, як стереотипні, історичні або як такі, що мають інше конкретне значення (див., для порівняння, рішення у справі «Гюль та інші проти Туреччини» (<...>), заява № 4870/02, п. 41, від 8 червня 2010 року). За відсутності таких аргументів Суд вважає, що ці лозунги за усіма зовнішніми ознаками та з огляду на контекст насильницьких сутичок з міліцією, під час яких вони вигукувалися, пропагували насильство (див. рішення у справі «Сюрек проти Туреччини (№ 1)» (<...>) (по. 1)) [ВП], заява № 26682/95, п. 62, ECHR 1999-IV, і в якості протилежного випадку - згадане рішення у справі «Гюль та інші проти Туреччини» (<...>), п. 42). Це особливо стосується лозунгів, які заявники вигукували під час подій на вулиці Банковій у другій половині дня 9 березня 2001 року, чому вже передували кілька епізодів вчинення насильства раніше того дня.

227. У зв'язку з цим Суд нагадує, що засудження за обструкційні дії та підбурювання до насильства під час демонстрації може за певних обставин вважатися прийнятним заходом (див., *mutatis mutandis*, згадане рішення у справі «Баррако проти Франції» (*Barraço v. France*), п. 49, і згадану ухвалу щодо прийнятності у справі «Османи та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Osmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*)). Проте при оцінці пропорційності такого заходу мають враховуватися такі чинники, як характер і суворість накладеного покарання (див., наприклад, згадане рішення у справі «Швабе та М.Г. проти Німеччини» (*Schwabe and M.G. v. Germany*), п. 111).

228. Суд нагадує, що у справі «Османи та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Osmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) заявника було засуджено за підбурювання до масштабного насильства, яке включало використання вогнепальної зброї і призвело до трьох смертельних випадків. Його було засуджено до семи років позбавлення волі, але згодом звільнено на підставі амністії, і заявник фактично провів у в'язниці один рік і три місяці. При цьому, зазначаючи, що первинний вирок міг вважатися надто «суворим», Суд дійшов висновку, що фактичний строк, проведений заявником у в'язниці, не може вважатися непропорційним (там само).

229. В рішенні у справі «Гюндюз проти Туреччини» (<...>) (заява № 59745/00, ECHR 2003-XI (витяги)) Суд розглянув скаргу за статтею 10 Конвенції, подану радикальним ісламістом, якого було засуджено до двох років позбавлення волі за публікацію заяв, які були розтлумачені як заклики до загрожуючого смертю насильства щодо особи, яку легко було ідентифікувати. Визнаючи цю скаргу неприйнятною, Суд дійшов висновку, що важливим є той факт, що заявник зміг скористатися можливістю звільнення після відбуття половини строку свого покарання (там само).

230. У цій справі, навпаки, насильство, яке виникло під час сутичок протестувальників з міліцією, було набагато менш серйозним, ніж у справі «Османі та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Osmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*). На відміну від справи «Гюндюз проти Туреччини» (<...>), у цій справі заявники не закликали до насильства, яке б загрожувало смертю конкретним особам, навіть якщо їх лозунги мали насильницьке забарвлення. Вони також провели під вартою набагато триваліший строк, ніж заявники у справах «Османі та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Osmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) та «Гюндюз проти Туреччини» (*Gunduz v. Turkey*). Таким чином, більша суворість покарання, призначеного заявникам, відрізняє цю справу від згаданих справ.

231. Суд враховує той факт, що першого і третього заявників було засуджено і їм призначено покарання частково за участь у сутичках з міліцією. Визнання їх винними за цим пунктом безсумнівно відіграло свою роль при призначенні їм покарання. Проте з огляду на сукупний і недиференційований характер вироку заявникам і призначеного їм покарання, встановлення того, як саме їх організаційна діяльність і вигукування лозунгів вплинули на їх загальне покарання, є нелегким завданням.

232. При вирішенні цього питання Суд знаходить важливим той факт, що другому заявникові, якого було визнано винним лише в організації масових заворушень, а не в активній участі у них, тим не менш, спочатку було призначено покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі - найсуворіше покарання з усіх заявників, включаючи тих, кого було визнано винним у вчиненні актів насильства. Навіть коли це покарання згодом було зменшене до трьох років (див., для порівняння, рішення у справі «Юстюн проти Туреччини» (<...>), заява № 37685/02, п. 34, від 10 травня 2007 року), воно все одно залишалось найтривалішим покаранням з усіх, призначених заявникам, і дорівнювало за тривалістю тільки покаранню четвертого заявника, якого, на відміну від другого заявника, було визнано винним безпосередньо у вчиненні актів насильства.

233. Наведене вище спонукає Суд дійти висновку, що організаційна діяльність та вигукування лозунгів, тобто елементи поведінки перших трьох заявників, які захищені Конвенцією, вочевидь дуже серйозно вплинули на призначене їм покарання. З цієї причини та з огляду на недиференційований характер призначених заявникам покарань, їх загальна суворість має розглядатися в цілому з точки зору пропорційності.

234. Суд вже постановляв, що він повинен з особливою ретельністю розглядати справи, в яких покарання за ненасильницьку поведінку, призначені національними органами влади, включають строк позбавлення волі (див. згадане рішення у справі «Тараненко проти Росії» (*Taranenko v. Russia*), п. 87). У зв'язку з цим зазначено, що вирoki щодо заявників частково ґрунтувались на їх ролі в організації політичного мітингу 9 березня 2001 року, який, як було встановлено Судом, планувався як мирне зібрання (див. пункт 207).

235. Отже, Суд доходить висновку, що хоча санкція за дії заявників щодо організації масових безпорядків та підбурювання до насильства під час подій 9 березня 2001 року могла бути зумовлена вимогами громадської безпеки, тривалі строки позбавлення волі, призначені їм в якості покарання, не були пропорційні легітимній цілі, яка переслідувалась.

236. Суд вважає, зокрема, що суворе покарання, призначене у цій справі, вочевидь мало негативний вплив на заявників та інших осіб, що організовували протестні зібрання (див., *mutatis mutandis*, згадане рішення у справі «Тараненко проти Росії» (*Taranenko v. Russia*), п. 95). Суд також бере до уваги свій попередній висновок щодо того, що це покарання другому і третьому заявникам було призначено за результатами судового розгляду, який не відповідав вимогам статті 6 Конвенції.

237. З огляду на зазначене вище, Суд доходить висновку, що зазначене втручання не було необхідним у демократичному суспільстві.

238. Отже, було порушення статті 11 Конвенції стосовно перших трьох заявників.

(β) Четвертий, п'ятий, шостий і сьомий заявники

239. Суд перш за все зазначає, що цих заявників було засуджено виключно за конкретні акти насильства, вчинені біля будівлі Адміністрації Президента України на вулиці Банковій (див. пункт 57) та що вони не обґрунтували свої скарги за статтею 6 Конвенції (див. пункти 162 і 173). Заявники також не вказали на жодні переконливі свідчення, здатні переконати Суд відійти від висновків національних судів стосовно їх дій та фактів справи.

240. Хоча ці дії було вчинено під час політичного маршу, який по суті підпадав під захист статті 11 Конвенції, заявники у своїх конкретних діях вийшли за межі мирного протесту.

241. За цих обставин Суд доходить висновку, що реакція органів влади на агресивну поведінку заявників не була непропорційною та може обґрунтовано вважатися необхідною у демократичному суспільстві.

242. Отже, порушення статті 11 Конвенції стосовно четвертого, п'ятого, шостого і сьомого заявників не було.

VI. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

243. Другий заявник скаржився, що у нього не було ефективного засобу правового захисту щодо стверджуваного жорстокого поведіння з боку міліції з ним. Він посилався на статтю 13 Конвенції, яка передбачає:

«Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.»

244. Посилаючись на такі ж доводи, які було наведено стосовно скарги заявника за статтею 3 Конвенції, Уряд стверджував, що скаргу було подано з порушенням строку.

245. Визнавши відповідну скаргу за статтею 3 Конвенції неприйнятною, Суд доходить висновку, що заявник не висунув небезпідставної скарги у розумінні статті 13 Конвенції (див. рішення у справі «Віслогузов проти України» (Visloguzov v. Ukraine), заява № 32362/02, п. 75, від 20 травня 2010 року). Відповідно ця скарга за статтею 13 Конвенції має бути відхилена як явно необґрунтована відповідно до підпункту «а» пункту 3 і пункту 4 статті 35 Конвенції.

VII. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

246. Статтею 41 Конвенції передбачено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.»

A. Шкода

247. Перший заявник вимагав 300000 грн, другий заявник - 500000 грн, а третій заявник - 25000 євро відшкодування моральної шкоди.

248. Уряд доводив, що ці вимоги є надмірними та необґрунтованими.

249. Суд вважає, що, вочевидь, заявники зазнали моральних страждань та хвилювань внаслідок встановлених порушень. Постановляючи рішення на засадах справедливості, як вимагається статтею 41 Конвенції, Суд присуджує першому заявникові 3000 євро, другому заявникові - 4000 євро, третьому заявникові - 4000 євро та додатково будь-який податок, що може нараховуватись.

B. Судові та інші витрати

250. Заявники не подали жодних вимог щодо компенсації судових та інших витрат. Відповідно Суд за цим пунктом не присуджує жодної компенсації.

С. Пеня

251. Суд вважає за належне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Вирішує* об'єднати заяви.

2. *Постановляє*, що батько шостого заявника має право брати участь у провадженні від його імені.

3. *Оголошує* прийнятними скарги другого і третього заявників за статтею 6 Конвенції стосовно права допитувати свідків, скаргу другого заявника за статтею 6 Конвенції стосовно його видалення із зали судових засідань, скаргу першого заявника за статтею 6 Конвенції стосовно призначення йому безоплатного захисника 2 вересня 2002 року і скаргу заявників за статтею 11 Конвенції стосовно втручання в їх право на свободу мирних зібрань у зв'язку з їх затриманням та засудженням, а решту скарг заявників у заяві - неприйнятними.

4. *Постановляє*, що було порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції щодо другого заявника у зв'язку з неявкою до суду І. Тр., М.Ш., Р. Тк., С. Ко. та В. Ду. в якості свідків стосовно нього, та щодо третього заявника - у зв'язку з неявкою до суду Д. Ко., І. Тр., О. Дм., М. Пе., М.Ш., Р. Пи., В. Ду., В. Ку. та В. Ма в якості свідків стосовно нього.

5. *Постановляє*, що порушення пункту 1 та підпунктів «с» і «d» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з видаленням другого заявника з зали судових засідань не було.

6. *Постановляє*, що порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції у зв'язку з призначенням заявникові безоплатного захисника 2 вересня 2002 року не було.

7. *Постановляє*, що було порушення статті 11 Конвенції стосовно перших трьох заявників.

8. *Постановляє*, що порушення статті 11 Конвенції стосовно четвертого, п'ятого, шостого і сьомого заявників не було.

9. *Постановляє*, що:

(а) упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити такі суми, що мають бути конвертовані в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу:

(i) 3000 (три тисячі) євро відшкодування моральної шкоди першому заявникові та додатково суму будь-якого податку, що має нараховуватись;

(ii) 4000 (чотири тисячі) євро відшкодування моральної шкоди другому заявникові та додатково суму будь-якого податку, що має нараховуватись; та

(iii) 4000 (чотири тисячі) євро відшкодування моральної шкоди третьому заявникові та додатково суму будь-якого податку, що має нараховуватись;

(b) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на вищезазначені суми нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, що діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

10. *Відхиляє* решту вимог заявників щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою та повідомлено письмово 6 жовтня 2015 року відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту Суду.

Секретар

Клаудія ВЕСТЕРДІК

Голова

Жузеп КАСАДЕВАЛЬ

Публікації документа

- **Офіційний вісник України** від 06.05.2016 — 2016 р., № 33, стор. 187, стаття 1320